

**РЕГІОНАЛЬНІ
ДЕТЕРМІНАНТИ
ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНИХ
ЕЛІТ ТА ЇХ ВПЛИВ НА
ПРОЦЕСИ НАЦІЄ- ТА
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
В УКРАЇНІ.
СУМЩИНА**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

Рекомендовано до видання рішенням Вченої ради
Сумського державного університету
(протокол №15 від 24.06.2024 р.)

Рецензенти:

Тригуб О.П. — доктор історичних наук, професор,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили;
Туренко В.Е. — доктор філософських наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка;
Таценко Н.В. — доктор філологічних наук, професор,
Сумський державний університет.

Р32 Регіональні детермінанти формування соціальних еліт та їх вплив на процеси націє- та державотворення в Україні. Сумщина : колективна монографія. — Суми : Триторія — 2024. 332 с.

ISBN 978-617-7971-26-8

У колективній монографії здійснено спробу концептуалізації націє- та державотворення в Україні. Автори визначили роль окремих представників українських еліт, пов'язаних з регіоном нинішньої Сумщини, у цих процесах.

Робота здійснена в рамках виконання умов Договору №БФ/23-2021 від 4 серпня 2021 року щодо виконання завдань перспективного плану розвитку наукового напрямку «Гуманітарні науки та мистецтво» Сумського державного університету за підтримки Міністерства освіти і науки України.

Книга буде корисною для науковців, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться історичним минулим України.

© Колектив авторів, макет, текст. 2024

ISBN 978-617-7971-26-8

© Триторія, 2024

ЗМІСТ**ВСТУП****ЧАСТИНА 1. ОСНОВОПОЛОЖНІ МЕТОДОЛОГІЇ****ТА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ НАЦІЄ- ТА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ****В УКРАЇНІ 4**

РОЗДІЛ 1.1. Семіозис «нації» як розуміння інтерпретанти базового коду націє- та державотворення (*Лебідь А.Є., Бондарєв А.В.*) 9

РОЗДІЛ 1.2. Синергетична модель еволюції концепту українське націєтворення (дискурсивний ракурс) (*Степанов В.В.*) 40

ЧАСТИНА 2. АНТРОПОЦЕНТРИЧНІ ВИМІРИ ПРОЦЕСУ**НАЦІЄ- ТА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: НАЦІОНАЛЬНИЙ****ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ 74**

РОЗДІЛ 2.1. Просвітянський рух на території Сумщини в добу національно-визвольних змагань (1917–1920) (*Артюх В.О.*) 74

РОЗДІЛ 2.2. Внесок представників Сумського краю у становлення медичної преси наддніпрянської України XIX — початку XX століть (*Садівничий В.О., Сушкова О.М.*) 136

РОЗДІЛ 2.3. З Україною в серці: націєцентричність у творах письменників і суспільних діячів Сумщини часів еміграції (*Жиленко І.Р.*) 153

РОЗДІЛ 2.4. Вплив кобзарів та бандуристів Сумщини на становлення й утвердження національного мислення та державницького світогляду українців (*Набок М.М.*) 183

РОЗДІЛ 2.5. Пантелеймон Куліш в українському націєтворенні (*Дегтярьов С.І., Струпінська Д.В.*) 211

РОЗДІЛ 2.6. Кость Мацієвич: агроном, кооператор, дипломат (*Власенко В.М.*) 226

РОЗДІЛ 2.7. Іван Абрамов та його внесок у розвиток української етнографії, фольклористики та краєзнавства (*П'ятченко С.В.*) 270

ВИСНОВКИ 301

ДОДАТКИ 304

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ 331

РОЗДІЛ 2.6. КОСТЬ МАЦІЄВИЧ: АГРОНОМ, КООПЕРАТОР, ДИПЛОМАТ (Власенко В.М.)

Його біографія могла стати сюжетом не одного роману. Вчений, якого знали і визнавали в Європі, в'язень часів царського режиму, автор аграрної реформи, міністр закордонних справ, політичний емігрант, професор вищих шкіл в Росії, Україні та Чехословаччині, очільник низки наукових і громадських організацій, лідер української еміграції в Румунії тощо. Йдеться про учасника українського національно-визвольного руху кінця XIX — початку XX ст., Української революції 1917–1921 рр., соратника С. Петлюри, одного з лідерів Української радикально-демократичної партії (УРДП) та дипломата Костя Мацієвича, життя якого було пов'язане із Сумщиною.

Родина і соціальне оточення

Кость (Костянтин) Адрианович Мацієвич народився 18 травня 1873 р. у с. Деремезна тогочасного Васильківського пов. Київської губ., нині Обухівського р-ну Київської обл. у сім'ї священика. У родинному колі та найближчому оточенні були як українські, так і польські впливи. Дядько батька Лев Степанович Мацієвич (1848–1915)¹ був відомим українофілом, випускником Київської духовної академії, членом Церковно-археологічного товариства при академії та Бессарабського церковного історико-археологічного товариства, професором Кишинівської й Одеської семінарій, автором праць, що були опубліковані на сторінках журналу «Киевская старина». Часто під час канікул гостював у них, подарував Шевченкового «Кобзаря», що побачив світ у Празі та став сімейною реліквією. Саме він був джерелом українського впливу в сім'ї. Матір звали Катерина. Вона походила з роду Вишинських (Вишенських). Її двоюрідні сестра К. Вишинська, яка закінчила

медичний факультет Цюрихського університету, та брат В. Вишинський — тоді ще студент Інституту лісівництва — поширювали ідеї народництва. Батько і мати хоча і відзначалися «народолюбством», але не поділяли ідей про революційність народу. Хрещена мати Костя Адриановича Августа Каплинська — сусідка, дружина орендаря великого маєтку Браницьких, яка принципово розмовляла тільки польською, навчила малого Костя і двох його сестер польській мові і познайомила з творчістю Елізи Ожешко та Генріка Сенкевича². Дід Костя Адриановича по материній лінії Л. Вишинський приятелював з відомим українським письменником Іваном Левицьким (літ. псевдонім — Нечуй-Левицький. В одному з уривків своїх спогадів під назвою «Назар Стодоля», що зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України³, Кость Адрианович описав свою зустріч з письменником під час літніх вакацій у с. Трушки. Тоді дитячий аматорський колектив спеціально з нагоди приїзду письменника поставив драму Т. Шевченка «Назар Стодоля». К. Мацієвич стверджував, що ця зустріч і вистава справили на нього величезне і незабутнє враження та вплинули на його національне самоусвідомлення. Літературне опрацювання цього уривку спогадів та самі спогади під назвою «Життя мого сучасника»⁴ здійснив його товариш, журналіст, публіцист і дипломат Максим Славинський. Уривок «Назар Стодоля» вперше було опубліковано лише 2007 р. в Сумах⁵. Русифікаторський же вплив проникав завдяки освіті (мова навчання), адміністрації (мова діловодства і спілкування) та солдатчині⁶.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО). Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 58.

³ ЦДАВО. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 756. Арк. 1–11.

⁴ ЦДАВО. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 755. Більш докладно про спогади К. Мацієвича та передмову до них М. Славинського див.: Піскун В. Спогади Костя Мацієвича «Життя мого сучасника»: географічні координати подій та просторові образи // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Історичні науки. Острог, 2020. № 31. С. 108–114.

⁵ До літературно-мемуарної творчості Костя Мацієвича / Передмова, упорядкування і коментарі В. М. Власенка // Сумський історико-архівний журнал. 2007. № II–III. С. 117–127.

⁶ ЦДАВО. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 755. Арк. 71.

¹ Більш докладно про Лева Степановича Мацієвича див.: Ткачук М. Л. Мацієвич Лев Степанович // Київська духовна академія в іменах: 1819–1924. У 2 т. / Упоряд. та наук. ред. М. Л. Ткачук, відп. ред. В. С. Брюховецький. Київ: ВД «Кієво-Могилянська академія», 2016. Т. 2. С. 159–163; Яременко Н. В. Невідомий епістолярій Лева Мацієвича з колекції Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. 2019. Вип. 4. С. 155–161.

Освіта, навчання, участь у студентському русі

Батько майбутнього міністра, незважаючи на те, що більшу частину життя віддав духовному служінню, мав здібності до майстрування і жалкував, що не став інженером. Тому дуже хотів бачити сина інженером і віддав його на навчання до Білоцерківського реального училища. Там же навчалися діти хрещеної матері А. Каплинської Стась і Ванда. Як згадував К. Мацієвич, училище за складом було польським, а за мовою навчання — російським. При переході до 4-го класу Кость Адріанович захворів, лікувався вдома, пропустив іспити і до Білої Церкви вже не повернувся. За порадою дядька по батьківській лінії, який тільки-но закінчив Київську духовну академію і вчителював у Софійській бурсі, було вирішено вступати до Київської духовної семінарії. Дядько допоміг підготуватися і наступного року Кость Адріанович став семінаристом, опинившись в іншому соціальному і національному середовищі. З'явилися друзі — Т. Добрянський, майбутній відомий український кооператор, та Іван Руденко. Завдяки першому семінаристу долучився до українського таємного гуртка. Такими гуртками семінаристів опікувався дяк Йорданської Миколаївської церкви Лука Скачковський, на квартирі якого була гарна бібліотека української літератури, проходили засідання гуртка та виголошувалися доповіді і реферати. Серед доповідачів іноді були і такі відомі українські діячі, як Володимир Антонович, Михайло Грушевський, Олександр Кониський. На засіданнях гуртка Кость Адріанович познайомився з Олександром Лотоцьким — майбутнім істориком церкви, журналістом, міністром в урядах Української Держави й УНР, послом УНР в Османській імперії. У цьому гуртку, згадував К. Мацієвич, «утворилося для мене справжнє товариство на ідейних засадах і тут покладено було перші підвалини загального й національного світогляду»⁷. Ці обставини не сприяли отриманню ним духовної освіти. Тому на 4-му курсі К. Мацієвич й І. Руденко припинили навчання в семінарії. Невдовзі склали матуральний іспит (про середню освіту) при 4-й Київській гімназії, куди і вступили до 7-го класу. Кость Адріанович брав участь й у діяльності таємного гімназійного гуртка, до складу якого належали Дмитро Антонович, Василь До-

маницький, Ігор Кістяківський, Модест Трегубенко, Петро Холодний, Сергій Щасний та інші⁸.

У 1894 р. К. Мацієвич вступив до Інституту сільського господарства і лісівництва в Новій Олександрії (нині м. Пулави, Польща). Великий вплив на майбутню професійну діяльність Костя Адріановича справили професори Олексій Фортунатов (агроном і статистик), Олександр Скворцов (економіст у галузі сільського господарства й агроном) та Микола Сибірцев (грунтознавець, геолог, агроном). Завдяки їм К. Мацієвич обрав фах агронома, а не лісівника (як планував при вступі). У студентському середовищі тоді панували ідеї народництва та марксизму. Майбутній агроном схилився більше до першого руху, проте не міг не визнавати значення і тих ідей, що були привнесені марксизмом. Серед студентів утворювалися й угруповання за національною ознакою. Українська громада сформувалася 1895 р. До неї належали всі українці, які навчалися в інституті. Святкували Шевченківські дні, виголошували доповіді, наприклад, з таких тем, як «Стан народної освіти в Україні», «Артильний рух в Україні», «Форми українського землеволодіння» та інші. Інститутська громада підтримувала зв'язок з іншим українськими студентськими товариствами. К. Мацієвич як голова громади взяв участь у I (нелегальному) З'їзді українських студентських громад, що відбувся 1897 р. в Києві, за що був заарештований, а потім випущений на поруки батька. Серед фундаторів й активних учасників інститутської громади були такі особи, як Густав Дібольд, Г. Коркушко, П. Коцюбинський, Кость Маньківський, Юрій Соколовський, Іван Шульга та М. Яворський. Гарні стосунки у Костя Адріановича склалися і зі студентами з інших груп, наприклад, так званих «незалежних», які досить критично ставилися до марксизму. Серед них — майбутні відомі науковці Віктор Анісімов, Борис Бруцкус, Михайло Вонзблейн, Микола Дімо, Сергій Третьяков та Олександр Челінцев. Ці стосунки не переривалися аж до революції 1917–1921 рр., внаслідок якої вони опинилися в різних країнах⁹.

⁸ Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч. 1 / Ред. Р. Смаль-Стоцький. Варшава: [б. в.], 1932. С. 214 (Праці Українського наукового інституту. Серія мемуари: т. 6, кн. 2).

⁹ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 61–63.

⁷ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 59.

На професійній ниві та громадській роботі у Полтаві

Свою професійну кар'єру К. Мацієвич розпочав ще під час навчання в інституті. У 1897 р. він проходив виробничу практику в Янківському маєтку (колишнє село Янків Ріг, що нині в межах с. Кириківка Охтирського р-ну Сумської обл.) цукрозаводчика Павла Харитоненка. Його дипломна робота — «Значення культури буряків у сільському господарстві Янківського району». Науковий керівник — професор О. Скворцов. Великий розділ роботи був присвячений з'ясуванню питання про значення цієї культури для місцевих селянських господарств. Під час проходження практики молодий агроном познайомився з головним управителем маєтків цукрозаводчика Іваном Асмоловим, який і запропонував йому роботу за фахом. 1898 р. К. Мацієвич очолив Янківську економію. Незважаючи на певний матеріальний достаток і перспективи кар'єрного росту, молодий агроном мріяв виявити себе на ниві громадської агрономічної роботи. І коли дізнався від свого товариша по навчанню Ю. Соколовського, що Полтавське товариство сільського господарства (ПТСГ) шукає претендента на посаду вченого секретаря товариства, то одразу відгукнувся. Отримавши пропозицію від голови товариства Дмитра Квітки обійняти цю посаду, без вагань погодився¹⁰.

На початку 1899 р. К. Мацієвич переїхав до Полтави, яка вже на той час була потужним центром агрономічної та кооперативної роботи в імперії. Там працювали такі відомі фахівці у цих галузях, як голова ПТСГ, керуючий відділеннями Державного і Селянського банків, землевласник і земський діяч Д. Квітка, полтавський державний агроном Павло Дубровський, помічник директора Полтавського дослідного поля, майбутній полтавський губернський агроном, міський голова Полтави, міністр продовольчих справ Української Держави 1918 р. Юрій Соколовський, агрохімік, ґрунтознавець, засновник Полтавської дослідної станції Сергій Третьяков, співробітники Полтавського статистичного бюро Кость Маньківський і К. Вербицький, секретар Кременчуцького відділення ПТСГ Густав Дібольд та інші. Разом з Олександром Русовим та Левом Падалкою К. Мацієвич організував при ПТСГ коопера-

тивний відділ, який висунув свою власну «полтавську» концепцію кооперативного будівництва — створення спочатку сільськогосподарських кооперативів, які дадуть поштовх розвитку інших видів кооперації, ініціював скликання місцевих кооперативних з'їздів¹¹. Чимало праць агронома було опубліковано у друкованому органі товариства тижневику «Хуторянин».

Як згадував К. Мацієвич, крім поточної роботи вченого секретаря ПТСГ, він займався розробкою теоретичних засад у галузі громадської агрономії.

По-перше, це доповідь «Основні засади земської агрономічної організації», виголошена на засіданні товариства й опублікована у його «Працях» 1900 р. Наступного року вона була представлена на Всеросійському з'їзді з агрономічної допомоги місцевому господарству, що відбувся в Москві, і набула розголосу серед учасників форуму. Там же молодий вчений порушив питання про використання української мови в агрономічній роботі в українських губерніях. На з'їзді він познайомився з провідними земськими діячами Дмитром Шиповим (голова Московської губернської управи), Дмитром Шаховським (доповідач про «дрібну земську одиницю»), Миколою Львовим (голова Саратовської губернської управи), Миколою Хомяковим (директор департаменту землеробства Міністерства землеробства і державного майна, голова з'їзду), відомими агрономами Володимиром Баєвим (московський губернський агроном), Всеволодом Владимирським (пермський губернський агроном), Олександром Мертваго (редактор петербурзького журналу «Хозяин»), Олександром Зінов'євим (херсонський губернський агроном). Приватні і товариські бесіди з цими діячами допомогли молодому вченому глибше розуміти громадсько-агрономічні проблеми та головні організаційні завдання громадської агрономії¹².

По-друге, це опублікована праця «Організація мережі дослідних установ на Полтавщині», в якій К. Мацієвич запропонував агрономічну районізацію Полтавської губернії та створення відпо-

¹¹ Нестуля О. О. До характеристики громадського руху кінця XIX — початку XX ст. на Полтавщині (автобіографія Я. К. Імщенецького) // Археологічний літопис Лівобережної України. Полтава, 1997. № 1–2. С. 41; ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 66.

¹² ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 65, 67.

¹⁰ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 63–64.

відно до неї мережі дослідних полів (станцій). 1900 р. губерньська адміністрація погодилася з нею і почала реалізовувати.

По-третє, доповідь «Поліпшення положення службовців у сільськогосподарських підприємствах», опублікована у «Працях» товариства за 1900 р., стала підставою для заснування при ПТСГ Професійного товариства для захисту інтересів службовців. У 1900 р. Кость Адріанович виконував обов'язки ще й агронома Полтавського повітового земства¹³.

Не менш активною була участь К. Мацієвича в українському русі. Він приєднався до фактично таємної Української громади. Серед її членів були такі відомі діячі, як агроном Полтавського повітового земства В. Демянко, адвокат, видавець, публіцист Микола Дмитрієв, літератор, фольклорист, інспектор Полтавського інституту шляхетних дівчат Григорій Маркевич, письменник, радник казенної палати Панас Мирний (П. Рудченко), історик, археолог, статистик Лев Падалка, письменниця Олена Пчілка (О. Косач), співробітники статистичного бюро Полтавського губерньського земства Михайло Рклицький, Григорій Ротмістров і Олександр Русов та інші. Громада була ініціатором зведення в українському стилі будівель Полтавської губерньської земської управи (нині Полтавський обласний краєзнавчий музей) та міської школи ім. І. Котляревського. Під її негласним керівництвом був організований земський музей, діяла громадська бібліотека та склад книжок при ній.

Після приїзду К. Мацієвича до Полтави він опікувався двома українськими громадськими справами. По-перше, керував українським гуртком гімназистів і семінаристів, до якого належав і Симон Петлюра. Засідання гуртка відбувалися в його помешканні. Іноді на засіданнях виступали гості з Харкова, зокрема Дмитро Антонович, Левко Мацієвич, Михайло Русов. На одному із засідань, що відбулося в день роковин смерті Тараса Шевченка, Микола Міхновський виголосив свою промову про самостійну Україну, яка потім вийшла окремим виданням Революційної української партії. По-друге, опікувався складом книжок при громадській бібліотеці, турбувався про її наповнення новими виданнями, зокрема привезеними з Га-

личини, які отримував за посередництвом Гната Хоткевича, який жив тоді в Харкові¹⁴.

К. Мацієвич також взяв участь у роботі комітету з допомоги тим, хто був висланий до Полтави та перебував під наглядом поліції внаслідок студентських заворушень (студентська демонстрація біля Казанського собору) в Петербурзі 1899 р. Комітет організував так звані громадські роботи («суспільні заробітки») для «піднадзорних», залучивши їх до розробки й опрацювання статистичних даних, що були зібрані ПТСГ до губерньського з'їзду в Полтаві 1901 р. і стосувалися стану місцевої домашньої промисловості. Під керівництвом Костя Мацієвича працювало близько 10 студентів і курсисток. Серед них була Надія Савич — майбутня дружина Бориса Іваницького (на той час був висланий до Полтави), Л. Завойко — майбутня дружина Григорія Ротмістрова, К. Назарова та інші. Молодий агроном підтримав деякі громадські заходи «піднадзорних», наприклад, публічні проводи тих, кого висилали з Полтави і відправляли на військову службу. Через це його запросили до поліції. Виникла загроза арешту. Тому коли надійшла пропозиція від М. Львова обійняти посаду губерньського агронома в Саратові, то К. Мацієвич, порадившись з П. Дубровським і Д. Квіткою, одразу погодився¹⁵.

Саратовський період

Наприкінці 1901 р. Кость Адріанович виїхав з Полтави до Саратова. До 1905 р. він обіймав посаду агронома Саратовського губерньського земства. У своїй роботі зосередився на кількох напрямках. Маючи ґрунтовні теоретичні знання та досвід роботи агрономом у фаховій організації та земстві, він здійснив низку організаційних заходів. Агрономічна робота, за його планом, базувалася на взаємодії губерньського і повітового земств. При цьому перше виділяло кошти, а друге здійснювало безпосередню практичну роботу. Губерньське земство об'єднувало і скеровувало всю агрономічну діяльність через економічну раду, до складу якої входили голови повітових управ, повітові агрономи, голови повітових економічних рад та поважні діячі-аграрники, обрані губерньськими зборами. Ви-

¹⁴ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 65.

¹⁵ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 67–68.

¹³ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 64–65.

конавчим органом цієї ради було губернське економічне бюро з губернським агрономом на чолі. По всіх повітах також були організовані економічні ради, постійним членом яких був губернський агроном. Крім того, щороку скликалися агрономічні наради, в роботі яких брали участь державні, земські і приватні агрономи, статистики та викладачі сільськогосподарських закладів. Первинною ланкою агрономічної роботи були філії земських сільськогосподарських складів та сільськогосподарські товариства (кооперативи), яким губернське земство виділяло одноразово субсидію та щорічні грошові допомоги. Паралельно надавалася різноманітна допомога розвитку кустарних промислів. У своїй роботі Кость Адрианович спирався на своїх підлеглих, переважно випускників Новоолександрійського інституту. Завдяки підтримці голів губернської земської управи Миколи Львова та Дмитра Олсуф'єва запропонована К. Мацієвичем 1903 р. реформа агрономічної роботи по типу дільничної агрономії («наближення до потреб села») була реалізована. Її обґрунтування вчений виклав на сторінках «Саратовской земской недели». Основні ідеї реформи були сформульовані у пропозиціях до Особливої наради щодо потреб сільськогосподарської промисловості під головуванням Сергія Вітте¹⁶. Саме вони були використані при реформуванні агрономічної служби в країні у 1909–1913 рр.

У Саратові побачили світ дві ґрунтовні праці вченого — «Главные вопросы повышения с.-х. культуры» та «Организация мелкого кредита». У першій йшлося про сільськогосподарські товариства як осередки справжньої селянської ідеології, у другій обґрунтовувалися заходи земства щодо розвитку кооперації, зокрема кредитної. Було запропоновано проєкт системного розвитку кредитної кооперації, де земство відігравало контрольно-інструкторську функцію¹⁷.

У 1902 р. за завданням Саратовського земства Кость Мацієвич побував у Франції та Німеччині, де вивчав досвід сільськогосподарської освіти, про що подав земській управі відповідний звіт¹⁸.

К. Мацієвич виявив себе в Саратові і на громадській ниві. Мав дружні стосунки із земським діячем та редактором «Саратовской земской недели» В. Голубевим, який напередодні Першої росій-

¹⁶ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 68–70.

¹⁷ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 70.

¹⁸ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 89.

ської революції агітував його вступити до нелегальної ліберальної організації «Союз освобождения» (СО). Кость Адрианович погодився, сподіваючись на те, що це дасть вихід і його українським домаганням. Але коли на основі СО під час революції утворилася партія конституційних демократів, то він до неї не вступив. Друкованим органом СО була газета «Саратовский дневник», яку видавав М. Львов, редактором був А. Корнілов, а К. Мацієвич і В. Голубев — співробітниками. Завдяки сприянню СО Кость Адриановича обрали гласним Саратовської міської думи, головою її економічної комісії та комісії (з організації) народних читань і концертів, під егідою якої здійснювалася революційна пропаганда.

К. Мацієвич мав також постійний зв'язок із місцевими есерами та соціал-демократами. У його помешканні часто переховувалася їх література, ночували їхні кур'єри тощо. На початку революції він брав участь у створенні в губернії осередків Всеросійського селянського союзу, організував у приміщенні земської управи нелегальні збори селян.

Кость Адрианович був одним із фундаторів й активних членів Української громади в Саратові. До її складу входили Г. Коркушко й І. Шульга, які тоді досліджували ґрунти Саратовської губернії, співробітник Саратовського відділення Державного банку Н. Опоков, випускник Київської духовної академії й учитель місцевої гімназії О. Колтоновський і його дружина, адвокат Д. Любанський і його дружина, оперна співачка Н. Корсакова та інші. Члени громади регулярно збиралися, відзначали Шевченківські дні, допомагали «піднадзорним» українцям, мали книжковий відділ при земському складі, здійснювали поїздки по селах, де жили «старі» українські виселенці, записували їх спогади тощо¹⁹.

Активна громадська діяльність К. Мацієвича напередодні та на початку революції викликала підозру у місцевої влади та поліції. Відбулося декілька обшуків у його помешканні. І хоча нічого підозрілого чи кримінального не знайшли, але у грудні 1905 р. його та кількох членів Всеросійського селянського союзу заарештували. До травня 1906 р. Кость Адрианович перебував в одиночній камері Саратовської в'язниці. Завдяки поруці адвоката, гласного губернсько-

¹⁹ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 71–72.

го земства і Саратовської міської думи, члена СО Олександра Масленнікова, який згодом був обраний до Державної думи, вченого звільнили. Він втратив роботу губернського агронома, заробляв на життя редагуванням часопису «Приволжский край» і врешті-решт вирішив залишити Саратов²⁰.

Повернення на Батьківщину

Восени 1906 р. К. Мацієвич повернувся додому на Київщину, наприкінці року переїхав до Харкова, де став редактором часопису «Хлибороб/Хлібороб», який тільки-но започаткувало Харківське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (ХТСГ) за сприяння (субсидія) губернського земства. Він був присвячений справам кооперації та сільського господарства. Залучив до роботи в українському відділі журналу Христину Алчевську, Сергія Дремцова (Дрімцова), Василя Короліва (Старого), Марка Кропивницького, Івана Липу, Олену Пчілку, Микиту Шаповала, у кооперативному — Андрія Євдокимова²¹. У 1908 р. Кость Адрианович очолив редакцію «Южно-русской сельскохозяйственной газеты», яка за попередніх редакторів (А. Бенекє та С. Кузнецов) була органом місцевих «сільських хозяев» (великі землевласники). У передовиці новий редактор зазначив, що «вижити і розвиватися зараз можуть лише ті господарства, що організують свою продукцію на засадах наукового досвіду. Отже, вся технічна частина журналу має базуватися на даних досвідних місцевих установ». Велика увага приділялася висвітленню питань громадської агрономії та кооперації. До авторського колективу були залучені місцеві агрономи, співробітники Іванівської дослідної станції, Зміївського дослідного поля, а також агрономи сусідніх губерній і члени Комітету сприяння кооперації при ХТСГ. Кожне число мало окрему кооперативну рубрику, яку вів А. Євдокимов²².

Харківський період життя вченого був одним із найпродуктивніших. Він охоплював період з січня 1907 р. до літа 1915 р. Але в межах цього періоду був час, коли Кость Адрианович відбував покарання за організацію осередків Всеросійського селянського союзу в

²⁰ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 72–74.

²¹ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 88.

²² ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 86–87.

Саратовській губернії. Судовий процес відбувся навесні 1908 р. Вирок — 3 роки позбавлення волі. Подана влітку 1909 р. до Сенату касація не змінила вирок. Восени того ж року К. Мацієвич повернувся на малу батьківщину. А оскільки відбував покарання в одиночній камері Васильківської в'язниці, то термін покарання скоротили на 9 місяців. Начальник місцевої в'язниці не хотів мати справу з таким «клієнтом» і намагався позбутися його, відправляючи етапом то до Лук'янівської в'язниці в Києві, то до Саратова. Лише навесні 1910 р. він остаточно «засів» у Василькові. Як згадував К. Мацієвич, «оглядаючись на минуле, я мушу признатися, що рідко коли я працював з такою енергією, як у тюрмі. За той час я вистудіював дві мови, англійську та італійську, написав і надрукував три книжки»²³. Йдеться про книги «Общественно-агрономические этюды»²⁴, «Рентабельность фосфорнокислого удобрения на южной окраине чернозема» й «Организация американского свиноводства»²⁵, які він видав під псевдонімом К. Ашин, а також опублікував низку статей (частина з яких підписана криптонімом К. А.) у фахових виданнях та пресі. У в'язниці вчений написав українською мовою підручник із землеробства на оголошений Полтавським губернським земством конкурс. Він базувався на даних полтавських дослідних установ (станції та поля). Але ця книга так і не побачила світ, хоча всі члени журі вважали, що автор книги заслуговує премії. Потім книгу намагалося видати петербурзьке Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг, але марно²⁶.

Навесні 1912 р., відбувши 27-місячне покарання, Кость Мацієвич повернувся до Харкова на посаду обласного агронома при ХТСГ. На той час товариство було потужним науково-дослідним, культурно-просвітницьким й організаційним центром регіону. Очолював його агроном, співробітник Харківського земельного банку

²³ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 75–76.

²⁴ Книга складалася з окремих нарисів, які у 1910–1911 рр. друкувалися на сторінках харківської «Южно-русской сельскохозяйственной газеты».

²⁵ Ця книга також складалася з окремих нарисів, що у 1910–1911 рр. були надруковані у київському журналі «Хозяйство». Книга була написана на замовлення колишнього викладача Новоолександрійського інституту сільського господарства і лісівництва, зоотехніка, професора Івана Широких (1868–1943) з метою ознайомлення місцевих господарів із системою свинарства в Америці.

²⁶ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 76–77.

С. Кузнецов. Товариство мало власні склади: насіннєвий, мінеральних добрив, сільськогосподарських машин і знарядь тощо. Були засновані перша обласна селекційна станція та комітет з перегляду торговельного договору з Німеччиною, оскільки Україна була важливим регіоном сільськогосподарського виробництва в імперії. Очолював комітет професор університету Михайло Соболів. Усю практичну роботу комітету здійснювало бюро на чолі з К. Мацієвичем. Активну участь у роботі ХТСГ брали професори харківських вищих шкіл. Його співробітниками були Анастасій Зайкевич (агроном), Іван Красуський (хімік, інженер-технолог), Павло Степанов (ентомолог), Михайло Іванов (зоотехнік), Олександр Шелехов (хімік) та інші. Губернським агрономом спочатку був Віктор Брунст, потім — Іван Ємельянов, який тільки-но повернувся з наукового відрядження до Америки, фахівець у галузі ентомології²⁷. У роботі ХТСГ брали участь і такі відомі земські діячі, як голова губернської управи Олександр Голіцин, його заступник Петро Добросельський, голова Харківської повітової управи Петро Богуславський, голова Вовчанської повітової управи Василь Колокольников, який першим в Україні запровадив спочатку дільничну агрономію, а згодом і волосну. Товариство мало і власну агентуру в США, яка вивчала досвід агрономічної роботи в цій країні та намагалася використати його на Харківщині. Отже, робота К. Мацієвича в ХТСГ приносила йому «величезне задоволення з огляду на її цілковиту незалежність та ідейний зміст, але... і постійні зв'язки й взаємини з найінтелігентнішими людьми всього краю»²⁸.

На замовлення ХТСГ К. Мацієвич здійснив дослідження посівів цукрового буряка в Богодухівського, Лебединського, Охтирського та Сумського повітах. Воно зацікавило департамент землеробства, який замовив вивчення посівів цієї культури на більшій території — у Полтавській, Чернігівській та Харківській губерніях²⁹.

Наприкінці 1912 р. Кость Адрианович очолив редакцію наукового місячника «Агрономический журнал», що почав виходити у січні наступного року. Залучив до редакції спочатку Олександра Чайнова і Бориса Бруцкуса (псевдонім — В. Давидович), потім —

²⁷ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 77–78.

²⁸ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 77–78.

²⁹ Обследование посевов свеклы // Сумской вестник. 1913. 16 мая. С. 3.

Олександра Челінцева, Миколу Макарова й Олександра Рибнікова, до авторського колективу — Олексія Анциферова, Миколу Кондратьєва, Юрія Ларіна (Михайло Лур'є), Петра Маслова, Миколу Огановського, Вахана Тотоміанца, Михайла Туган-Барановського й Андрія Євдокимова. У журналі публікувалися статті, автори яких прихильно ставилися до столипінської аграрної реформи, відмежовуючись лише від методів її здійснення. Фактично на засіданнях редакції складався план аграрної реформи, що потім був взятий за основу Лігою аграрних реформ при Вільному економічному товаристві в Петрограді. У 1915 р. Кость Адрианович припинив редагування журналу. Воно перейшло до О. Челінцева³⁰.

К. Мацієвич брав участь у підготовці «Народной энциклопедии», що у 1909–1912 рр. видавалася Харківським товариством поширення у народі грамотності. Написав до неї декілька статей, редагував окремих том, присвячений сільському господарству. Друкувався у місцевій газеті «Утро», видав книги «Крестьянские общества сельского хозяйства», «Общественно-агрономические этюды», «Прогресс агрокультуры» (на замовлення Харківської губернської земської управи), «Экономическая природа и организация фосфорного удобрения на черноземе» та брошури.

Дореволюційний Харків був одним із центрів українського руху. Тут діяла Українська громада. Одразу після приїзду до міста К. Мацієвич вступив до неї. Тоді до громади входили міський мировий суддя П. Павлов, землевласник із Зміївського повіту Н. Німцевич, науковці Павло Дідусенко й Олександр Шелехов, адвокат Микола Міхновський, письменниця і педагог Христина Алчевська, секретар ХТСГ А. Голубаїв, архітектор Євген Сердюк, завідувач відділу народної освіти губернського земства Г. Коркушко, агроном Зміївського повітового земства С. Яблоновський, ветеринарний лікар, член РУП Олександр Степаненко, гірничий інженер В. Баськевич. Не входили до складу громади, але підтримували з нею постійний зв'язок Дмитро Багалій, Анастасій Зайкевич, Микола Пильчиков, Марко Кропивницький, який відійшов від сценічної діяльності і жив у своєму маєтку в Куп'янському повіті. З ініціативи М. Міхновського та П. Дідусенка громада заснувала свій український банк — товари-

³⁰ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 84–86.

ство взаємного кредиту, де головою був земський діяч С. Линтварьов. Громада — ініціатор заснування клубу «Родина», відкриття Комітету сприяння сільській кооперації. Видавала книги. Завдяки М. Пильчикову та В. Баськевичу було засновано тижневик «Наша справа», редактором якого став К. Мацієвич, але через внутрішні суперечки побачило світ лише одне число часопису³¹.

На ниві кооперації

К. Мацієвич розглядав кооперацію як важливу складову діяльності агронома. Тому брав активну участь у розвитку різних видів кооперації теоретично, практично й організаційно. Він був редактором додатку до «Южно-русской сельскохозяйственной газеты» під назвою «Вопросы местной кооперации» та брав участь у виданні журналу «Потребитель». Потужним центром розвитку кооперації був Комітет сприяння сільській кооперації при ХТСГ. Ідея створення Комітету належала Українській громаді (її реалізацію поклали на К. Мацієвича й О. Степаненка), організаційне оформлення — Харківському товариству сільського господарства. До його складу увійшли професор Олексій Анциферов (голова), К. Мацієвич (заступник), А. Євдокимов (секретар), В. Брунст, А. Голубаїв, С. Кузнецов, О. Степаненко, М. Крамаревський (члени).

Комітет займався пропагандою кооперації серед селян через публікації у часописах «Хлибороб/Хлібороб», «Южно-русская сельскохозяйственная газета» та ін. Інструктивна робота комітету здійснювалася інструкторами А. Голубаєвим (сільськогосподарська кооперація), А. Євдокимовим (споживча кооперація), Я. Обером (кредитна кооперація) на чолі з інспектором дрібного кредиту, колишнім московським губернський агроном М. Крамаревським. Безпосередня організаційна робота провадилася як інструкторами, так і спеціальним штатом «кореспондентів» (представники сільської інтелігенції та селянства). Комітет започаткував у краї молочарську кооперацію. Перший молочарський кооператив був створений при ХТСГ, згодом він став централею для дрібних товариств цього профілю. У щорічних звітах комітету подавалася статистика тільки-но поставилих кооперативів і консультативні заходи комітету

³¹ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 78–79.

(наради, поради, звіти, ревізії, виїзди, консультації, поширення відповідної літератури тощо)³². Чималий вклад К. Мацієвича й у тому, що за успішне сприяння розвитку сільської кооперації Комітет здобув велику золоту медаль на Всеросійській виставці, що відбулася 1913 р. в Києві³³.

Як один із керівників комітету вчений брав участь у різноманітних кооперативних форумах. На I Всеросійському з'їзді кооперативних установ, що відбувся у квітні 1908 р. в Москві, він виголосив доповідь про розвиток сільськогосподарської кооперації, а деякі його тези увійшли до резолюції з'їзду. На Обласному з'їзді представників земств і сільських господарів Півдня Росії, що відбувся у вересні 1910 р. в Катеринославі (нині — Дніпро), його доповідь (вчений тоді перебував у в'язниці) виголосив К. Маньківський. У ній наголошувалося на тому, що головне завдання громадської агрономії — планомірне та систематичне здійснення організації трудового господарства і цьому завданню мають бути підпорядковані всі її практичні засоби і методи, зокрема і сільськогосподарська кооперація. Цю саму тезу, посилаючись на К. Мацієвича, висунув О. Чаянов на Обласному з'їзді діячів агрономічної допомоги населенню, що відбувся 1911 р. в Москві³⁴. К. Мацієвич був членом оргкомітету II Всеросійського кооперативного з'їзду (Київ, 1913)³⁵ та секції громадської агрономії Всеросійського сільськогосподарського з'їзду (Київ, 1913)³⁶.

З ініціативи комітету в Харкові скликалися місцеві кооперативні та сільськогосподарські з'їзди. На I З'їзді представників сільськогосподарських товариств Харківської губернії К. Мацієвич виголосив доповіді про головні завдання сільськогосподарських товариств та про Харківське молочне товариство³⁷.

³² ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 80–81.

³³ Русская кооперация на суде экспертного совета Киевской выставки // Вестник мелкого кредита. Петербург, 1913. № 44. С. 1649.

³⁴ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 81–82.

³⁵ Второй Всероссийский съезд по кооперации в г. Киеве 1-7 августа 1913 г. Труды. Вып. 1. Киев, 1915. С. 6.

³⁶ О. Р. Всероссийський сільсько-господарський З'їзд у Києві // Літературно-науковий вісник. 1913. Т. LXIV. Кн. 2. С. 164–165.

³⁷ Труды 1-го съезда представителей сельскохозяйственных обществ Харьковской губернии. Харьков, 1914. С. 8.

Кость Адріанович був редактором й одним з авторів широко відомої в імперії «Справочной книги для сельских товариществ», що витримала 7 видань. Програму і зміст книги розробили К. Мацієвич й А. Євдокимов. Вона стала відповіддю на потребу кооператорів у «кооперативній енциклопедії, яка окрім практичних інструктивного характеру вказівок і матеріалу також могла прислужитися до їхньої кооперативної самоосвіти та вироблення відповідного світогляду». Перу вченого належать три перші глави книги³⁸.

Комітет сприяв відкриттю в Харкові Товариства споживчих кооперативів Півдня Росії, надавав юридичну допомогу кооперативам, організовував кооперативні курси, на яких викладав і Кость Адріанович, видавалися збірники статей з кооперації, де друкувалися і його праці.

У червні 1913 р. ХТСТГ на кошти Міністерства землеробства відрядило К. Мацієвича, А. Євдокимова й Андрія Кулижного до Європи вивчати розвиток сільського господарства та поширення сільськогосподарської кооперації. Подорож почали з Буковини, далі переїхали до Галичини, з неї до Чехії, Австрії, Баварії, Вюртенбергу, Гессену, Ганноверу, Пруссії, Саксонії, Данії та через Швецію і Фінляндію повернулися до Росії наприкінці серпня того ж року. Найбільше враження від подорожі справив національний характер кооперації в цих країнах та її національно-виховна роль. За результатами подорожі був поданий звіт міністерству й опублікована низка нарисів на сторінках «Южно-русской сельскохозяйственной газети»³⁹.

У 1912–1915 рр. багато наукових і публіцистичних праць та рецензій К. Мацієвича було опубліковано у столичному журналі «Земское дело». Вони стосувалися тогочасних проблем діяльності земств і розвитку громадської агрономії та кооперації⁴⁰.

Науково-педагогічна діяльність у Петрограді

Наприкінці літа 1915 р. Кость Адріанович переїхав до Петрограда. Як згадував вчений, думки про професуру та наукову пра-

³⁸ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 83.

³⁹ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 89.

⁴⁰ Більш докладно про публікації вченого у часописі див.: Власенко В. М. Науковий доробок К. Мацієвича на сторінках петербурзького журналу «Земское дело» // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. Київ, 2005. Вип. X. С. 180–190.

цю виникли у нього ще під час навчання в інституті під впливом професорів О. Фортунатова і М. Сибірцева, які вважали його придатним для цієї кар'єри. З новою силою вони відновилися в Харкові, де К. Мацієвич затоваришував з професорами А. Зайкевичем й О. Анциферовим, які наполегливо радили скласти магістерський іспит. Але людині, яка не мала університетського диплому, зробити це було складно. Випускнику інституту треба було скласти спеціальний іспит на природничому факультеті університету.

Але напередодні Першої світової війни зі збільшенням кількості інститутів та потреби у професорах нових спеціальностей процедура здобуття вченого звання професора дещо змінилася. Група професорів із нових спеціальностей певного навчального закладу запрошувала кандидатів на професуру, які декларували свої наукові праці, для них призначалися референти/рецензенти, влаштовувався диспут, за результатами якого надавалося право (звання) професора. Таку процедуру К. Мацієвич пройшов у 1914–1915 рр. при прийнятті його спочатку на кафедру організації сільського господарства Вищих жіночих сільськогосподарських курсів (Стебутівські курси), коли референтами виступили агроном Віктор Риков та зоотехнік Єфим Лискун, а потім ще й на кафедру громадської агрономії і сільськогосподарської кооперації Кам'яноостровських сільськогосподарських курсів (Петроградський сільськогосподарський інститут), де референтами були агроном Борис Бруцкус і статистик Олександр Кауфман. На обидва конкурси вчений представив свою останню працю «Прогресс агрокультуры в крестьянском хозяйстве на Харьковщине». Після затвердження Міністерством землеробства результатів конкурсу К. Мацієвич наприкінці серпня 1915 р. переїхав до столиці, очоливши зазначені кафедри⁴¹.

Одночасно Кость Адріанович долучився до Петроградського відділення Комітету щодо сільських ощадно-позичкових і промислових товариств, де очолив II відділ (сільськогосподарської кооперації). У 1916 р. вчений відгукнувся на запрошення голови Всеросійського земського союзу Миколи Львова очолити в союзі економічний відділ (в Москві). Тому щотижня (на три дні) їздив до Москви. Там же став постійним лектором Московського народного

⁴¹ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 90–91.

університету імені Олександра Шанявського, де викладав сільсько-господарську економію та громадську агрономію для осіб з вищою освітою. У цьому закладі він також брав участь у нарадах щодо організації в Москві Кооперативного Інституту, на яких запропонував проєкт створення подібного закладу, розроблений Михайлом Туган-Барановським, Віктором Брунстом, Миколою Чайковським, Сергієм Бородаєвським, Іваном Подольським (колишній інспектор дрібного кредиту Сумського відділення Державного банку) та ін.

Вчений також долучився до Вільного економічного товариства. Навесні 1917 р. входив до керівного складу Ліги аграрних реформ. У столиці підтримував дружні зв'язки з членами місцевої Української громади Петром Стебницьким, Олександром Лотоцьким та Максимом Славінським⁴².

Перебуваючи в Петрограді та Москві, К. Мацієвич публікувався у столичних і місцевих часописах, серед яких були і такі поважні, як «Вестник кооперации», «Вестник мелкого кредита», «Земство», «Сельское хозяйство и лесоводство», а також у газетах «Наша жизнь», «Товарищ», «Луч» (газета виходила лише 3 місяці у 1916 р.)⁴³. Підтвердженням вагомому науковому доробку вченого є слова українського економіста Віктора Доманицького, виголошені ним при похованні Костя Адріановича у квітні 1942 р.: «проф. А. Чайнов та проф. А. Фабрикант в своїх підручниках зараховують К. Мацієвича до світових корифеїв громадської агрономії. Ще з більшим правом можна вважати його корифеєм української громадської агрономії»⁴⁴.

У вітчизняній та зарубіжній науці наукову спадщину К. Мацієвича оцінювали досить високо. Його визнавали одним із провідних діячів, які заклали основи громадської агрономії. Поряд з Віктором Брунстом, Віктором Владимірським, Дмитром Прянішніковим, Олексієм Фортунатовим, Олександром Чупровим, Paul de Wuyt, Antonio Bizzozzero⁴⁵. Вченого вважали одним з ідеологів організа-

ційно-виробничого напрямку економічної думки, до якого належали Борис Бруцкус, Кость Маньківський, Володимир Соловейчик, Олександр Чайнов, Олександр Челінцев й Олександр Філіповський⁴⁶.

У вирі революції 1917-1921 рр.

Вибух революції К. Мацієвич зустрів в Петрограді. Одразу після утворення Тимчасового уряду міністр землеробства Андрій Шингарьов запросив на нараду з реорганізації міністерства фахівців у галузі громадської агрономії з метою допомогти у цій справі. Вченого включили до складу ради міністерства та доручили опікуватися громадською агрономією, виданнями міністерства та зв'язками з місцевими органами влади й організаціями. Але тривало це недовго.

К. Мацієвич підтримував зв'язки з київськими громадсько-політичними діячами, членами Української Центральної Ради. На нараді членів Української радикально-демократичної партії — делегатів Українського національного конгресу, що відбулася 6–7 квітня 1917 р., його обрали членом ЦК партії. Вона ж делегувала К. Мацієвича до Української Центральної Ради та її Малої Ради. 25 червня 1917 р. на конференції УРДП вона була перейменована на Українську партію соціалістів-федералістів.

Після закликів Центральної Ради до українців повертатися на батьківщину К. Мацієвич так і зробив. До того ж, до вченого листовно звернувся генеральний секретар земельних справ Борис Мартос з пропозицією допомогти в організації нового відомства у статусі товариша (заступник) секретаря. Кость Адріанович погодився, подавши у відставку з урядової посади в Петрограді та роботи у Всеросійському земському союзу в Москві. Повернувся до Києва.

У липні 1917 р. К. Мацієвич — заступник генерального секретаря земельних справ. На цій посаді зосередився на виконанні двох

⁴² ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 91–94.

⁴³ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 91–94.

⁴⁴ ЦДАВО. Ф. 3879. Оп. 2. Спр. 27. Арк. 1.

⁴⁵ Будрин П. В. Предисловие ко 2-му полутому IV тома «Народной Энциклопедии» (Земледелие) // Народная энциклопедия научных и прикладных знаний. Т. IV: Сельское хозяйство. 2-й полутом: Земледелие. Москва, 1912. С. V–VI; Макаров Н. Крестьянское хозяйство и его эволюция. Москва, 1910. С. 46–47; Чай-

нов А. В. Основные идеи и методы работы общественной агрономии // Чайнов А. В. Избранные произведения: Сб. / Сост. Е. В. Серова. Москва, 1989. С. 57–180.

⁴⁶ Кабанов В. В. Школа Чайнова, или организационно-производственное направление русской экономической мысли // История СССР. 1990. № 6. С. 86–99; Горкіна Л. П., Тимочко Н. О. Історичні витоки та методологічні засади кооперативної школи О. В. Чайнова // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. 1991. Вип. 25. С. 71–78.

завдань. Перше — організація апарату секретаріату, переважно за російським зразком з нововведеннями відповідно до ситуації. Після затвердження Центральною Радою проекту структури секретаріату відбув у відрядження до Петрограда для його схвалення і Тимчасовим урядом. Вів перемовини з колишніми приятелями — міністром землеробства Семеном Масловим, його заступником Пантелеймоном Віхляєвим та в. о. міністра внутрішніх справ Сергієм Салтиковим. З їхнього боку зустрів вкрай негативне і вороже ставлення до самостійних кроків українців. Після повернення рекомендував Генеральному секретаріату надалі до них не звертатися і діяти самостійно, «явочним» порядком.

Друге завдання — підготовка аграрної реформи. Не дивлячись на перевагу у складі Центральної Ради і Генерального секретаріату представників соціалістичних партій, запропонував реформу на засадах індивідуального трудового господарства зі збереженням (трудою) власності на землю. Центральна Рада не схвалила проекту, зазначивши, що наполягає на поступовій соціалізації землі. Кость Адріанович подав у відставку лише після сформування уряду на чолі із Всеволодом Голубовичем⁴⁷.

Перебуваючи на посаді заступника генерального секретаря, К. Мацієвич займався організацією агрономічної служби в Україні. Він був одним з організаторів Наради представників агрономічних організацій України, що відбулася 25–26 серпня 1917 р. в Києві, на якій виголосив доповідь «Генеральне секретарство земельних справ, його організація та ставлення до агрономічної організації, земельних та суспільно-кооперативних справ»⁴⁸. Вчений очолив оргкомітет і був керівником нарад I Всеукраїнського агрономічно-економічного з'їзду, що відбувся 22–26 жовтня 1917 р. в Києві. Він — автор проектів резолюцій щодо основних напрямків економічної відбудови країни й організації агрономічної допомоги селянству⁴⁹.

Після виходу у відставку К. Мацієвич повернувся до громадської та наукової діяльності. Працював у Васильківському повітовому та Київському губернському земствах, був заступником голови (С. Пет-

⁴⁷ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 95–97.

⁴⁸ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України (далі — ІР НБУ). Ф. 290. Спр. 413. Арк. 81.

⁴⁹ ІР НБУ. Ф. 290. Спр. 487. Арк. 1.

люра) Всеукраїнського земського союзу й одночасно керівником його економічно-сільськогосподарського відділу, редактором «Вісника Громадської Агрономії» і журналу «Українська кооперація», професором Комерційного та Політехнічного інститутів, головою Наглядової ради Центрального союзу сільськогосподарської кооперації (Централ), заступником голови (М. Туган-Барановський) Ради Центрального українського кооперативного комітету (ЦУКК) та лектором (читав курс сільськогосподарської кооперації) курсів при ЦУКК в Києві⁵⁰.

Після арешту голови Всеукраїнського земського союзу Симона Петлюри в період Української Держави (гетьманат) Кость Адріанович фактично очолив його. У справах звільнення земських діячів змушений був зустрічатися з головою уряду Федором Лизогубом та міністром внутрішніх справ Ігорем Кістяківським. І хоча Ф. Лизогуб й Олександр Палтов неодноразово пропонували йому міністерський портфель, він не погодився на пропозицію, але і не відмовлявся від співпраці, зокрема, брав участь у комісіях з розробки торговельного договору з країнами Четверного союзу (головував міністр торгу і промисловості Сергій Гутник) та з розробки земельної реформи (керівник — міністр землеробства Василь Колокольников). Через те, що його проект земельної реформи і цього разу не прийняли, одразу вийшов зі складу другої комісії. Пропозиції К. Мацієвича підтримали лише представник Німеччини професор Отто Аугаген та Володимир Шемет, який невдовзі також залишив комісію⁵¹.

К. Мацієвич доклав чимало зусиль до звільнення з-під арешту С. Петлюри, про що згадував у своїх спогадах⁵². З самого початку створення Українського національного союзу (УНС, опозиційне об'єднання до П. Скоропадського) Кость Адріанович входив до його складу від Всеукраїнського земського союзу (як і С. Петлюра). Він був членом делегації (поряд з Андрієм Ніковським, Олександром Саліковським та Сергієм Шеметом) до П. Скоропадського,

⁵⁰ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 95–97.

⁵¹ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 97–98; Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923. В 2 т. Т. II: Українська Гетьманська Держава 1918 року / Упоряд.: К. Ю. Галушко. Київ: Темпора, 2002. С. 272.

⁵² Мацієвич К. На земській роботі // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926) / Міжорганізаційний комітет для вшанування пам'яті Симона Петлюри в Празі. Прага, 1930. С. 200–202.

яка пропонувала гетьману відмовитися від федерації з Росією. На аудієнції у гетьмана доходило до дуже бурхливих сцен, особливо між С. Шеметом і П. Скоропадським, але було ясно, що гетьман вже вирішив питання про федерацію. Зміст розмови з гетьманом через кур'єра негайно був переданий С. Петлюрі, який в той час перебував удома у К. Мацієвича. Симон Васильович одразу відбув до Білої Церкви, де наступного дня розпочалося повстання проти гетьмана. Керувала ним створена Українським національним союзом Директорія⁵³.

На ниві дипломатії

К. Мацієвич виявив себе і на дипломатичній ниві. У грудні 1917 р., коли у Брест-Литовську почалися переговори про перемир'я, з боку УНР туди для переговорів з країнами Четверного союзу відбуло декілька українських делегацій. До однієї з них у складі Всеволода Голубовича, Миколи Левицького, Миколи Любинського, Миколи Порша, Олександра Севрюка та кількох спеціалістів з економіки, фінансів і торгівлі належав і К. Мацієвич⁵⁴.

Після підписання Брест-Литовського мирного договору країни-учасниці вирішили укласти і торговельний договір. 14 березня 1918 р. при Раді Народних Міністрів (РНМ) УНР була створена комісія з товарообміну з Австро-Угорщиною, Болгарією, Німеччиною та Туреччиною. Її членом був і К. Мацієвич⁵⁵. Результатом кількатижневих переговорів став великий економічний договір, що склався з кількох угод, підписаний 23 квітня 1918 р.

За Брест-Литовським мирним договором радянська Росія зобов'язувалася негайно укласти мир з УНР. Для реалізації цієї мети в обох країнах були сформовані делегації. Українську очолив Сергій Шелухін. При ній діяло 8 комісій. До політичної комісії належали Олександр Шульгін (голова), Дмитро Донцов, Микола й Орест Левицькі, Олександр Лотоцький, В'ячеслав Прокопович, Вален-

тин Садовський, Петро Стебницький та Кость Мацієвич. 23 квітня 1918 р. в Києві переговори розпочалися, а 12 червня договір був підписаний⁵⁶.

Коли почалося повстання проти гетьмана, то за наполяганням членів Директорії Володимира Винниченка та Симона Петлюри К. Мацієвича відрядили для переговорів із представниками країн Антанти до румунського міста Ясси. Згодом переговори відбувалися в Бухаресті. До складу керованої ним делегації увійшли В'ячеслав Прокопович, Іван Фещенко-Чопівський, Юрій Соколовський, Арнольд Марголін й Олександр Коваленко. Йшлося про зобов'язання не втручатися у внутрішні справи УНР (боротьба проти гетьмана), визнати незалежність України та підтримати її на міжнародній конференції в Парижі. До Києва делегація повернулася на початку 1919 р., коли при владі вже була Директорія УНР.

Наступне дипломатичне завдання Директорії К. Мацієвич виконував у складі делегації УНР на переговорах з представниками країн Антанти щодо визнання незалежності України й організації спільної боротьби проти більшовиків. Переговори спочатку відбувалися в Одесі, а потім — на станції Бірзула (нині м. Подільськ Одеської обл.)⁵⁷. Вимога країн Антанти видалити зі складу Уряду УНР «соціалістичний елемент» призвела до урядової кризи. 9 лютого 1919 р. В. Винниченко вийшов зі складу Директорії, С. Петлюра — з УСДРП, а уряд Володимира Чехівського подав у відставку. 13 лютого був сформований новий кабінет на чолі з Сергієм Остапенком. Міністром закордонних справ призначили К. Мацієвича (делегувало ЦК УПСФ)⁵⁸. Невдовзі він знову виїхав до Одеси на чолі делегації у складі Сергія Бачинського (товариш міністра), Дмитра Марковича, С. Хвостова та Володимира Коростовця. Мета — підписання угоди з представниками країн Антанти про спільні дії проти більшовиків. Проект угоди підготували К. Мацієвич і В. Коростовець й узгодили його з С. Остапенком, Анрі Фрейденбергом та Ан-

⁵³ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 98–99.

⁵⁴ Українська Центральна Рада: документи і матеріали: У 2 т. / Т. 2: 10 грудня 1917 р. — 29 квітня 1918 р. / НАН України, Ін-т історії України; упоряд. В. Ф. Верстюк [та ін.]; ред. В. А. Смолій [та ін.]. [Б. м.]: [б. в.], 1997. С. 13.

⁵⁵ Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923. В 2 т. Т. II: Українська Гетьманська Держава 1918 року / Упоряд.: К. Ю. Галушко. Київ: Темпора, 2002. С. 203.

⁵⁶ Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923. В 2 т. Т. II: Українська Гетьманська Держава 1918 року / Упоряд.: К. Ю. Галушко. Київ: Темпора, 2002. С. 113–114.

⁵⁷ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 98–100.

⁵⁸ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 — листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2 т., 3 ч. Т. 1 / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. С. 49–50.

дре де Ланжероном (Дмитро Андрю). На момент прибуття делегації до Одеси ситуація змінилася, почалася евакуація, тому делегація разом із французами відбула до Бессарабії, а звідти через Залішки (Тернопільщина) повернулася до Рівного, де перебував уряд УНР⁵⁹.

У складний для України час Кость Адрианович очолив зовнішньополітичне відомство. Країни Антанти не визнавали самостійності УНР, на півдні України висадилися французькі війська, існувала загроза з боку Добровольчої армії на чолі з Антоном Денікіним, тривала війна з більшовиками. Постала потреба у пошуку союзників. Наприкінці лютого 1919 р. К. Мацієвич звернувся до французького командування з пропозицією визнати покровительство Франції та на час війни з більшовиками передати французькій стороні керівництво управлінням Україною у військовій, дипломатичній, політичній, фінансовій, економічній та судовій галузях. Представники ж Франції наполягали на співпраці УНР зі Збройними Силами Півдня Росії. Невдовзі переговори К. Мацієвича з французьким військовим командуванням припинилися⁶⁰.

Тоді ж Директорія УНР намагалася налагодити відносини з Польщею. Туди було спрямовано декілька дипломатичних емісарів і місій. За дорученням С. Петлюри, К. Мацієвич відправив до цієї країни полковника Бориса Курдиновського. 24 травня 1919 р. у Варшаві він підписав з міністром закордонних справ Польщі Ігнацієм Падеревським (Ignacy Jan Paderewski) договір. УНР визнала, що не в змозі вирішувати долю Східної Галичини, погодилася на право Польщі на Західну Волинь, а Польща визнала УНР та зобов'язалася допомогти військами у війні з більшовиками на умовах військової конвенції, що мала бути укладена пізніше. Згодом Директорія відмовилася від цього документа, визнавши, що Б. Курдиновський неправомочний був його підписувати. Як стверджував Ісак Мазепа, полковник не мав таких повноважень⁶¹.

У квітні 1919 р. уряд С. Остапенка подав у відставку. Кость Адрианович спочатку жив у Станіславові (нині — Івано-Фран-

⁵⁹ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 103–104.

⁶⁰ Табачник Д. Українська дипломатія: нариси історії (1917–1990 рр.). Київ, 2006. С. 282–284.

⁶¹ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. Київ: Темпора, 2003. С. 278; Лісевич І. Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р. // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. Toruń, 1997. S. 82–83.

ківськ), потім — Кам'янці-Подільському. Новий міністр закордонних справ Андрій Ливицький й голова Директорії УНР Симон Петлюра запропонували йому обійняти посаду голови Надзвичайної дипломатичної місії (НДМ) УНР в Румунії. У травні рішення уряду про це було прийнято⁶².

Кость Адрианович розпочав свою діяльність в Румунії у липні 1919 р. Серед співробітників очолюваної ним місії у різний час були Іван Фещенко-Чопівський (радник), Лев Геркен, Михайло Любимський (секретарі), Федір Буткевич, Павло Мамчур (аташе), Олександр Кравець, Петро Коломак, (урядовці), Лев Чопівський, Денис Маєр-Михальський (завідувач пресового бюро), генерал Віктор Зелінський (консультант з військових справ) та інші⁶³. У Румунії також діяла Військова місія УНР, яка в лютому 1920 р. була реорганізована у військову секцію при НДМ УНР у складі генерал-поручика Сергія Дельвіга (голова), полковника Демида Антончука (радник), хорунжих Василя (секретар) й Олександра Трепке, сотників Миколи Дацьківа, Олександра Долинюка, Федора Ємельянова та Якова Чайківського. До Місії був приписаний і контр-адмірал Михайло Остроградський, який ще виконував функції уповноваженого уряду УНР у справах військового та торговельного мореплавства на Півдні України й опікувався Дунайським пароплаванням⁶⁴.

Наприкінці серпня 1919 р. уряд УНР доручив головам НДМ і Військової місії в Румунії К. Мацієвичу та С. Дельвігу вести переговори з представником денікінської армії генералом Олександром Геруа за посередництва військового аташе Франції в Румунії генерала Петена (Pétain) щодо спільних дій проти більшовиків. Але переговори в Бухаресті не дали позитивних результатів, оскільки російська сторона, по-перше, негативно ставилася до української державності, по-друге, вимагала єдиного командування арміями під керівництвом А. Денікіна⁶⁵.

У зв'язку зі зміною зовнішньополітичної ситуації в середині жовтня 1920 р., коли на радянсько-польському фронті бойові дії

⁶² Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 — листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2 т., 3 ч. Т. 1 / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. С. 343.

⁶³ ЦДАВО. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 215. Арк. 3–4, 8–9.

⁶⁴ ЦДАВО. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 308. Арк. 87; Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 104.

⁶⁵ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. Київ: Темпора, 2003. С. 256–257.

припинилися, у Бухаресті відновилися переговори українських дипломатів з представниками білої Росії (Петра Врангеля) щодо створення єдиного антибільшовицького фронту. Уряд УНР представляли К. Мацієвич, С. Дельвіг та М. Остроградський, «Русскую армію» — О. Геруа та Станіслав Поклевський-Козелл⁶⁶. Українські дипломати діяли відповідно до постанови Ради Народних Міністрів УНР від 27 вересня 1920 р., в якій зазначалося: «Визнати можливим скласти з генералом Врангелем військову конвенцію з політичними гарантіями, а саме: при умові визнання урядом генерала Врангеля самостійності Української Народної Республіки та її сучасного Уряду»⁶⁷. А під час зустрічі голови Військової місії УНР у Польщі генерала В. Зелінського з представником П. Врангеля Петром Махровим, що відбулася 26 жовтня (8 листопада) у Варшаві, російський генерал підтвердив готовність його уряду визнати незалежність УНР до часу остаточного вирішення цього питання Українськими установчими зборами⁶⁸. Але невдовзі переговори припинилися, оскільки уряди й армії обох сторін опинилися поза межами України.

У листопаді 1920 р. декілька тисяч українців змушені були перейти румунський кордон. У Румунії українські вояки і частина цивільних осіб були інтерновані в таборах у Брашові, Фегераші, Орадя-Маре, монастирях Коз'є, Тисмана, Стеру та інших містах. У березні 1921 р. у таборах перебувало близько 1180 осіб⁶⁹.

Упродовж 1919–1923 рр. діяльність К. Мацієвича на чолі НДМ УНР в Румунії та військової секції при ній відбувалася за кількома напрямками. По-перше, він займався налагодженням взаємовідносин з представниками країн Антанти та румунською цивільною владою і військовими у справі постачання зброї, амуніції, медично-санітарних засобів для Армії УНР, поверненню на батьківщину військовополонених українців з колишніх австро-угорської й російської царської армій, встановленням взаємовигідних українсько-румунських торговельних відносин. Український дипломат зустрічався з прем'єр-міністрами Олександром Авереску, Йонелем Братіану,

⁶⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО). Ф. 269. Оп. 2. Спр. 102. Арк. 5–8.

⁶⁷ ЦДАВО. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 318. Арк. 252зв — 253.

⁶⁸ ЦДАВО. Ф. 1429. Оп. 2. Спр. 28. Арк. 35.

⁶⁹ ЦДАВО. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 308. Арк. 47 зв.

Олександром Вайда-Воєводою й Артуром Вейтояну, міністрами Костянтином Арджетояну, Ніколає Мішу, Іоном Рошкану, Думітру Таке Іонеску, керівниками Генерального штабу Генріком Чіхоцькі, Костянтином Презано, Костянтином Крістеску, депутатами парламенту Елеферіу, Інкульцем, Манулеску, І. Ністором, послами Болгарії, Великої Британії, Італії, Польщі, США, Франції, Чехословаччини в Румунії та представниками Міжнародного Товариства Червоного Хреста. Його статті й інтерв'ю публікувалися на сторінках румунської преси.

Влітку — восени 1921 р. Кость Мацієвич брав безпосередню участь у політичному забезпеченні Бессарабського напрямку Другого Зимового походу Армії УНР⁷⁰. Після поразки цієї військової акції стало зрозуміло, що повернення в Україну відкладається на невизначений час. Через брак коштів почала згортатися діяльність посольств, місій і консульств УНР.

Упродовж першої половини 20-х рр. ХХ ст. К. Мацієвич листувався з Головою Директорії УНР С. Петлюрою. Обговорювалися перспективи українського визвольного руху, завдання української політичної еміграції, справи об'єднання еміграції навколо Уряду УНР в еміграції, створення Всеукраїнського національного центру, самоорганізації і самооподаткування еміграції, акції на міжнародній арені, створення мережі центральних, регіональних і місцевих громадських організацій української еміграції тощо⁷¹.

⁷⁰ Більш докладно про цю сторону діяльності К. Мацієвича див.: Власенко В. Документи і матеріали Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919–1923 рр.) // Пам'ятки: археографічний щорічник / УНДІАСД; редкол.: І. Б. Матяш (гол. ред.) та ін. Київ, 2008. Т. 8. С. 129–160; Власенко В. До діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919–1923 рр.) // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Київ, 2007. Вип. 8. С. 176–217.

⁷¹ Про це докладно див.: Сергійчук В. «Мені ходить головно про працю для України...» // Пам'ять століть. 2001. № 4. С. 14–48; Петлюра Симон. Невідомі листи з Парижа як політичний заповіт борця за самостійну Україну / Упоряд. В. Сергійчук. Київ, 2001. 91 с.; Власенко В. Невідомі листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри 1920 р. // Пам'ятки: археографічний щорічник / УНДІАСД; редкол.: І. Б. Матяш (гол. ред.) та ін. Київ, 2008. Т. 9. С. 83–110; Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри (1920–1923 рр.) / Упорядк., вступ. стаття та коментарі В. Власенка. Суми, 2009. 128 с.; Власенко В. Листування К. Мацієвича з С. Петлюрою 1920–1923 рр. як джерело з історії української еміграції в Румунії // Сумська старовина. 2009. № XXVI–XXVII. С. 199–206; Власенко В. Листи Костя Мацієвича до

До своєї ліквідації у вересні 1923 р. НДМ УНР в Румунії здійснила низку заходів щодо допомоги інтернованим українським воякам й емігрантам, їх працевлаштуванню, об'єднання еміграції навколо її центральних і місцевих громадських організацій. Так, у 1921–1923 рр. Місія та її голова сприяли тому, що інтерновані воюки мали можливість заробляти кошти, працюючи на громадських роботах в Бухаресті, цукрових заводах у Хотині та Добруджі, були започатковані споживча крамниця, курси для неписьменних, культурно-просвітні організації, часопис «За ґратами», відзначалися державні і церковні свята. Місія регулярно надсилала до таборів українські часописи і книжки⁷².

У травні 1921 р. у Чернівцях Місія почала видавати тижневик «Народний голос». У цій справі Кость Адріанович мав зустрічі з міністром внутрішніх справ Румунії К. Арджетою та міністром Буковини Дорімедонтом (Дорі) Поповичем⁷³. З особистого фонду дипломата було виділено на видання 10 тис. румунських леїв. Редакцію часопису очолив юрист і журналіст Лев Когут. Але невдовзі К. Мацієвич перебрав на себе справу видання. У липні того ж року у листі до МЗС УНР він обґрунтував це так: «Редактор, д-р Когут, не зрозумів характеру і напрямку газети. Тому я складаю тепер її тут, в Місії і надсилаю готовий матеріал для друку в Чернівцях і для випуску там газети. Велика користь нашого видання в тому, що вся газета в кількості 15 тис. примірників вже на Україні»⁷⁴.

НДМ мала і свій власний друкований орган — Бюлетень Пресового Бюро НДМ УНР в Румунії. На його сторінках публікувалися статті, доповіді, замітки, некрологи та повідомлення К. Мацієвича⁷⁵.

Симона Петлюри 1921 р. // Український історик: журнал Укр. істор. т.-в. Т. XLVI. № 1–4 (181–184) / За заг. ред. Л. Винара. Нью-Йорк; Київ; Львів; Острог; Торонто; Париж, 2009. С. 303–333 та інші.

⁷² ЦДАВО. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 489. Арк. 125 зв; Спр. 308. Арк. 155 зв; Порохівський Г. Українська військова еміграція в Румунії // Табор. Варшава, 1930. № 13. С. 57–68.

⁷³ ЦДАВО. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 446. Арк. 12 зв — 13.

⁷⁴ ЦДАВО. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 354. Арк. 54, 71.

⁷⁵ Більш докладно про українську пресу, журналістську та видавничу діяльність К. Мацієвича в Румунії див.: Власенко В. Украинская эмигрантская периодика в межвоенной Румынии // Русин. Кишинев, 2018. № 3 (53). С. 311–327.

Передбачаючи припинення діяльності НДМ УНР в Румунії, К. Мацієвич ініціював створення громадських організацій, навколо яких би гуртувалася українська еміграція. Завдяки йому була створена перша громадська організація української еміграції в Румунії. 1 жовтня 1922 р. у приміщенні Місії відбулися установчі збори Філії Українського товариства (прихильників) Ліги Націй (ФУТЛН), на яких затвердили статут організації й обрали її управу на чолі з К. Мацієвичем. Філія виступала за об'єднання усіх українців-емігрантів у Румунії в єдину організацію. На загальних зборах і засіданнях управи Кость Адріанович доповідав про сучасне становище української еміграції, створення загальнонаціонального центру, запровадження системи самооподаткування еміграцією тощо⁷⁶.

Навесні 1923 р. К. Мацієвич сприяв створенню в Румунії Союзу українських жінок-емігранток (березень) й Українського співочого товариства «Дума» (квітень) на чолі з композитором Миколою Бойченком. Матеріальну допомогу товариству надали очолювані дипломатом ФУТЛН (1000 леїв) та НДМ (500 леїв)⁷⁷. У травні того ж року з метою поліпшення економічного становища українських емігрантів було засноване перше в Румунії Українське ощадно-позичкове товариство «Згода». Установчі збори кооперативу відбулися у приміщенні НДМ УНР. Головою Наглядової ради товариства обрали К. Мацієвича. Про цю важливу справу він інформував С. Петлюру: «Особливу Вашу увагу звертаю на наш почин організації Економічного Товариства. Аби такі організації утворилися скрізь: в Польщі, Чехії, Німеччині, Франції, Австрії та інших країнах, а потім об'єдналися в якусь союзну організацію, то з цього б вийшло досить поважне діло»⁷⁸.

⁷⁶ Про діяльність організації див.: Власенко В. Філія Українського товариства Ліги Націй у Бухаресті: перші кроки // Література та культура Полісся. Вип. 38: Регіональна історія та культура в сучасних дослідженнях / Ніжинський держ. ун-т ім. М. Тоголя; відп. ред., упоряд. Г. В. Самойленко. 2007. С. 160–170; Власенко В. Кость Мацієвич на чолі Філії Українського товариства Ліги Націй у Бухаресті (1922–1925) // Український вимір. Зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. Вип. 6. Ніжин, 2007. С. 82–85; 3 історії виникнення Філії Українського Товариства Ліги Націй у Бухаресті (до 85-ліття з дня заснування громадської організації української еміграції в Румунії) / Передм., упоряд. і коментарі В. М. Власенка // Сумська старовина. 2007. № XXI–XXII. С. 79–103.

⁷⁷ ЦДАВО. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 157. Арк. 16.

⁷⁸ Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри (1920–1923 рр.) / Упорядк., вступ. стаття та коментарі В. Власенка. Суми, 2009. С. 76.

Завершальним кроком у створенні центральних організацій еміграції в Румунії стало скликання I Конференції української еміграції в цій країні, що відбулася 15–17 вересня 1923 р. Ініціаторами виступили НДМ і ФУТЛН. К. Мацієвич був головою оргкомітету та президії форуму. Він же виголосив доповіді «Утворення Всеукраїнського національного центру» та «Самооподаткування української еміграції», а на останньому засіданні конференції був обраний Громадсько-допомоговий комітет (ГДК) на чолі з К. Мацієвичем⁷⁹.

У першій доповіді йшлося про необхідність створення Всеукраїнського національного центру. Для цього, на думку вченого, треба було спочатку об'єднати українську еміграцію як найбільш свідому частину нації, заснувавши Український національний комітет, до складу якого увійшли б представники української еміграції різних країн перебування, обраних на своїх з'їздах та конференціях. Далі до нього приєдналися б представники політичних, громадських, культурно-освітніх й економічних організацій Західної України. Після підвищення свого авторитету центр згодом перейшов би від національно-культурної роботи до політичної діяльності⁸⁰.

Друга доповідь стосувалася питання запровадження системи національного самооподаткування. К. Мацієвич стверджував, що з метою реалізації національних завдань будь-яка недержавна нація повинна запровадити оподаткування співвітчизників. Для успіху справи необхідно було всім довести, що стягнуті кошти будуть витрачатися не на чужі для них цілі, а лише на загальнонаціональні потреби. У резолюції з цього питання визначався розмір та термін сплати податку, який би надходив до ГДК⁸¹.

Зауважимо, що вчений і дипломат взяв участь у всіх 7 конференціях та обирався головою ГДК до кінця 1930-х рр. На наступних конференціях він виголосив доповіді «Українська Еміграція в Румунії по даним анкети» (II, 1924), «Всеукраїнський з'їзд та організація Національного Центру» (III, 1925), «Сучасний етап визвольної боротьби

⁷⁹ ЦДАВО. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 157. Арк. 42 зв.

⁸⁰ ЦДАВО. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 157. Арк. 38 зв — 39.

⁸¹ ЦДАВО. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 157. Арк. 39 — 39 зв. Питання про самооподаткування українських емігрантів в Румунії розкрито у: Власенко В. Самооподаткування міжвоєнної української політичної еміграції у Румунії // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. Вип. 15 / Відп. ред.: І. Пасічник, Л. Винар. Острог, 2010. С. 99–109.

українського народу і Симон Петлюра» (IV, 1926), «Українські справи в сучасний мент» (нарада ГДК, 1927), «Український державний рух та його перспективи» (V, 1928) та «Українська проблема та міжнародна політика» (VI, 1934). Незважаючи на те, що 1925 р. остаточно переїхав до Чехословаччини, він щороку приїздив до Румунії (продовжуючи термін дії «нансенівського» паспорту, виданого в цій країні)⁸².

Після ліквідації у вересні 1923 р. таборів для інтернованих українських вояків НДМ УНР в Румунії припинила діяльність як дипломатична установа, перетворившись фактично на громадську організацію з такою ж назвою.

Перебуваючи в Румунії, Кость Адрианович здійснював дипломатичну діяльність і в інших країнах. У листопаді 1920 р. Уряд УНР призначив його керуючим справами Посольства УНР в Болгарії, 5 березня наступного року він прибув до цієї країни, а 10 березня вручив вірчі грамоти прем'єр-міністру (одночасно був і міністром закордонних справ) Болгарії Олександром Стамболійському. На думку К. Мацієвича, офіційна зустріч була ввічливою та щирою. О. Стамболійський запевнив, що Болгарія визнала УНР де-факто, а згодом зробить це і де-юре⁸³. Відбулися також офіційні зустрічі українського дипломата з керуючим Міністерством закордонних справ Сімеоном Радевим, головою Народних Зборів Олександром Ботевим і дипломатичними представниками Польщі, Румунії та Чехословаччини в Болгарії⁸⁴.

⁸² Більш докладно про участь К. Мацієвича у конференціях української еміграції в Румунії та керівництво ГДК див.: Власенко В. Перша конференція української еміграції у Румунії (до 85-річчя з дня заснування Громадсько-допомогового комітету української еміграції у Румунії) // Українознавство — 2008. Календар-щорічник / Упоряд. В. Піскун, А. Ціпка, О. Щербатюк. Київ, 2007. С. 172–178; Власенко В. Третя конференція міжвоєнної української еміграції в Румунії (до 85-річчя від дня проведення) // Студії з архівної справи та документознавства / УНДІАСД; гол. ред. Г. Г. Кулешов. Київ, 2010. Т. 18. С. 170–175; Власенко В. Громадсько-допомоговий комітет української еміграції в Румунії крізь призму її конференцій // Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Суми, 18 квітня 2016 р.: у 2-х ч. Суми: СумДУ, 2016. Ч. 1. С. 3–15.

⁸³ ЦДАВО. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 308. Арк. 51 — 51 зв.

⁸⁴ ЦДАВО. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 308. Арк. 52, 113 зв. Більш докладно про візит К. Мацієвича до Болгарії див.: Власенко В. М. Візит Костя Мацієвича до Болгарії навесні 1921 р. // Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 17 квітня 2015 р.: у 2 ч. Ч. 1. Суми, 2015. С. 3–7; Власенко В. До історії українсько-болгарських дипломатичних відносин (березень 1921 р.) // Сумська старовина. 2018. № LIII. С. 5–21; Власенко В. До епістолярію Костя Мацієвича й Андрія Ніковського у 1920–1921 рр. // Сумська старовина. 2022. № LX. С. 5–47.

Громадська та науково-освітня діяльність в еміграції

Серед українських урядовців, які в листопаді 1920 р. залишили батьківщину, було чимало науковців, професорів вищих шкіл, інженерно-технічних працівників. В еміграції для них постала проблема працевлаштування. 21 грудня 1921 р. в Тарнові (Польща) з ініціативи кількох українських фахівців-аграрників була заснована Спілка техніків сільського господарства в еміграції (СТСГ). Управа на чолі з уродженцем Сумщини, лісівником Борисом Іваницьким звернулася до голови Українського громадського комітету в Чехословаччині Микити Шаповала, який мав дружні стосунки з Президентом Чехословаччини Томашем Масариком, з пропозицією посприяти справі заснування фахового навчального закладу або факультету, до К. Мацієвича — щодо кадрового складу пропонованої інституції. Кость Адріанович вступив до СТСГ. Проект закладу (факультету) був підготовлений. Завдяки організаційним заходам М. Шаповала та фінансовій підтримці чеської влади у квітні 1922 р. в Подебрадах була заснована Українська господарська академія (УГА)⁸⁵. Чимало членів Спілки переїхало до Чехословаччини, де і почали працювати у новоствореній вищій школі. У березні 1923 р. була заснована Спілка українських техніків сільського господарства (СУТСГ) в Чехословаччині. У квітні 1925 р. К. Мацієвич вступив до Спілки. Тоді ж його одразу обрали членом управи, 1926 р. — головою управи, а 1927 р. — головою ревізійної комісії Спілки. За часів головування К. Мацієвича СУТСГ сплачувала Є. Чикаленку щомісячну грошову допомогу у 200 чеських корон, видала «Сільськогосподарський збірник» (співредактор разом з Є. Чикаленком, автор статті «Сільськогосподарські райони України»), Російсько-український сільськогосподарський (літери А–Г) та Лісотехнічний німецько-український словники⁸⁶.

⁸⁵ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. Прага, 1942. С. 137.

⁸⁶ ЦДАВО. Ф. 3841. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 57–58, 77–78; Спр. 11. Арк. 60 зв — 61. Більш докладно про участь вченого у роботі СУТСГ в Чехословаччині див.: Власенко В. М. Кость Мацієвич і Спілка українських техніків сільського господарства в ЧСР // Історія науки і біографістика: Електронне наук. фахове видання / Держ. наук. с.-г. 6-ка УААН. Київ, 2009. № 2. 12 с. URL: http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/INB/2009-2/09_vlasenko.pdf (дата звернення 09.01.2024).

Восени 1921 р. у Чехословаччині відкрилася перша вища українська школа. Це був Український вільний університет (УВУ), який завдяки українській еміграції та місцевій владі переїхав з Відня до Праги. Наступного року у ньому порушувалося питання відкриття на факультеті права і суспільних наук кафедри сільськогосподарської економії. Очолити її пропонували Костянтину Адріановичу. У своїй рекомендації Професорській раді УВУ уродженець Сумщини, відомий економіст Володимир Тимошенко зазначав: «Багата і широка наукова і практична діяльність проф. К. А. Мацієвича рівно ж ті наукові кваліфікації, котрі він мав від вищих фахових шкіл України і Росії, не залишають ніякого сумніву, що проф. К. А. Мацієвич є дуже бажаний член кожної Української наукової установи в якості професора по своєму фаху...»⁸⁷. Але це питання не було вирішено. Костянтин Адріанович вже тоді розмірковував про переїзд до Чехословаччини, яка була центром української політичної еміграції і де можна було знайти роботу за фахом.

Ще на початку 20-х рр. К. Мацієвич розглядав питання продовження науково-викладацької діяльності в еміграції. Подав заяву до Яського університету для складання докторського іспиту й отримав відповідне запрошення. Але коли у 1923 р. його запросили викладати агрономію в Українській господарській академії (УГА) в Подебрадах, то одразу погодився⁸⁸. Тоді ж його заочно обрали професором закладу. Але остаточно він переїхав до Чехословаччини лише у лютому 1925 р., оскільки дисципліни, які він читав, викладалися на старших курсах⁸⁹. В УГА професор викладав сільськогосподарську економію, сільськогосподарську кооперацію, сільськогосподарську політику і громадську агрономію, а також організацію сільського господарства. У 1927–1928 навчальному році він — декан агрономічно-лісового факультету⁹⁰. Під час світової економічної кризи чеська влада почала згортати допомогу українським вищим школам і припинила набір нових студентів. Тому 1932 р. на базі академії відкрився Український технічно-господарський інститут

⁸⁷ ЦДАВО. Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 230. Арк. 139.

⁸⁸ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 106.

⁸⁹ Мацієвич К. Лист до редакції // Тризуб. Париж, 1927. Ч. 19. С. 32.

⁹⁰ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 128. Арк. 151; Українська господарська академія в Чехословацькій республіці. Подебради, 1928. С. 11.

(УТГІ) із заочною формою навчання, який після закриття у 1935 р. УГА став самостійним закладом, де вчений продовжив працювати. Зауважимо, що ще в середині 20-х рр. К. Мацієвич порушував перед професорською радою УГА питання про відкриття заочних курсів для вільних слухачів за зразком берлінських заочних курсів Міжнародного християнського союзу молоді (Young Men Christian Association)⁹¹. Для студентів обох вищих шкіл професор підготував низку посібників, словників, програм досліджень. Він був співредактором окремих випусків періодичного видання «Записки Української господарської академії в Чехословацькій Республіці» (1929, т. 2, вип. 3; 1931, т. 3, вип. 3). Там же була опублікована його стаття⁹².

Досвідчений організатор наукових форумів в Росії й Україні, К. Мацієвич і в еміграції виявив себе у справі об'єднання української наукової спільноти. Про це зокрема йшлося у його листуванні з С. Петлюрою у січні 1925 р. Обговорювалося питання скликання з'їзду українських науковців⁹³. 3–7 жовтня 1926 р. в Празі відбувся I Український науковий з'їзд, на якому Кость Адрианович був головою агрономічно-лісової підсекції. На форумі він виголосив доповідь «Про сільськогосподарські райони України»⁹⁴. Професор взяв активну участь і в роботі II Українського наукового з'їзду, що відбувся 20–24 березня 1932 р. в Празі. На засіданнях агрономічно-лісової підсекції технічно-математичної секції К. Мацієвич виголосив дві доповіді «Проблема аграрного перенаселення України» та «Колективізація селянського господарства на Україні»⁹⁵. На сторінках друкованого органу Союзу організацій інженерів українців на еміграції були опубліковані тези цих доповідей⁹⁶.

К. Мацієвич належав до низки наукових інституцій. У лютому 1930 р. у Варшаві за сприяння польської влади був заснований Укра-

⁹¹ ЦДАВО. Ф. 3795. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 110.

⁹² Мацієвич К. Один з головних елементів хліборобської кризи // Записки Української господарської академії в Чехословацькій республіці. Подєбради, 1931. Т. 3. Вип. 3. С. 63–85.

⁹³ Петлюра Симон. Невідомі листи з Парижа як політичний заповіт борця за самостійну Україну / Упоряд. В. Сергійчук. Київ, 2001. С. 24.

⁹⁴ ЦДАГО. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 386. Ар. 20 зв — 21.

⁹⁵ II Український науковий з'їзд у Празі 20-24 березня 1932. Розклад праць. Прага, 1932. С. 12.

⁹⁶ Український інженер. Подєбради, 1932. Ч. 4. С. 44–46.

їнський науковий інститут (УНІ). Його очолив колишній член уряду УНР, дипломат, історик церкви, член УРДП Олександр Лотоцький. Він же і запросив до співпраці К. Мацієвича. Керівним органом УНІ була колегія. До її складу входили професори О. Лотоцький (голова), Роман Смаль-Стоцький (секретар), Богдан Лепкий, К. Мацієвич та доцент Валентин Садовський (члени)⁹⁷. Інститут мав низку підрозділів, які діяли у формі комісій і семінарів. Започаткований наприкінці 1930 р. економічний семінар очолили К. Мацієвич і В. Садовський. У 1931 р. на одному із засідань семінару, в якому взяли участь українські та польські науковці, обговорювалася доповідь Костя Адриановича «Аграрна криза»⁹⁸. Результати досліджень науковця були опубліковані у виданні «Праці Українського наукового інституту». Це статті «Сільсько-господарська політика СРСР у світлі аграрної кризи» та «Колективізація селянського господарства на Україні»⁹⁹.

Після повернення до Чехословаччини К. Мацієвич долучився до Української наукової асоціації, що була створена 7 грудня 1932 р. в Празі з ініціативи професорів вищих шкіл (УНА). Її головною метою була підтримка науковців і викладачів, які втратили роботу внаслідок закриття українських закладів вищої освіти (УГА в Подєбрадах й Український високий педагогічний інституту ім. М. П. Драгоманова в Празі). Асоціація об'єднувала фахівців різних галузей науки. Кость Адрианович спочатку був головою відділу технічних та економічних наук¹⁰⁰, потім — заступником голови Наукової ради, а з квітня 1936 р. — головою УНА¹⁰¹.

К. Мацієвич мав зв'язок і з науковими інституціями Західної України. У 1938 р. Наукове товариство ім. Тараса Шевченка у Львові заснувало вісник українознавства «Сьогодні і минуле»,

⁹⁷ Початки праці Українського Наукового Інституту в Варшаві // Тризуб. 1931. Ч. 12. С. 7.

⁹⁸ Потульницький В. А. Український науковий інститут у Варшаві // Український археографічний щорічник. Київ, 1999. Нова серія. Вип. 3–4. Т. 6–7. С. 359; Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939. Toruń, 2005. S. 257–258.

⁹⁹ Початки праці Українського Наукового Інституту в Варшаві // Тризуб. 1931. Ч. 12. С. 4–6.

¹⁰⁰ Sprawozdania pro czynność Української Наукової Асоціації в Празі за час від 7 грудня 1932 р. до 30 червня 1934 р. Прага, 1934. С. 2–3.

¹⁰¹ Sprawozdania pro czynność Української Наукової Асоціації в Празі за час від 1 липня 1934 р. по 1 січня 1936 р. Прага, 1936. С. 6.

редактором якого став колишній професор Українського високого педагогічного інституту ім. М. П. Драгоманова, мовознавець і видавець Василь Сімович, а членом редколегії — агроном, кооператор, колишній докторант К. Мацієвича Євген Храпливий. Вони і запросили вченого до співпраці. У віснику була опублікована його робота «Сільське господарство У.С.С.Р у порівнянні із світовим» (1939, Ч. 1). Вчений друкувався також у таких львівських виданнях, як «Сільськогосподарська енциклопедія», «Кооперативна республіка» й «Український агрономічний вісник».

Кость Адрианович належав і до низки фахових і громадських організацій української еміграції. Невдовзі після створення у 1925 р. в Празі Товариства «Музей визвольної боротьби України» (МВБУ) К. Мацієвича обрали членом його управи¹⁰². Вчений передав Музею власну бібліотеку й особистий архів, які згодом розмістили у залі засідань МВБУ¹⁰³.

25 травня 1926 р. в Парижі більшовицьким агентом було вбито Голову Директорії УНР, Головного отамана військ УНР С. Петлюру. Трагедія сколихнула еміграцію. В країнах перебування еміграції почали створюватися комітети вшанування пам'яті С. Петлюри. Такий комітет в Бухаресті був заснований наступного дня, а легалізований — 14 вересня 1926 р. під час роботи IV Конференції української еміграції в Румунії. Нова назва — Комітет імені Симона Петлюри. Тоді ж К. Мацієвича обрали почесним головою Комітету, а Дмитра Геродота (Івашину) — головою¹⁰⁴. Кость Адрианович відгукнувся на трагедію в Парижі і публікацією спогадів про спільну роботу з Симоном Васильовичем у Всеукраїнському земському союзі, що були опубліковані 1930 р. Міжорганізаційним комітетом для вшанування пам'яті С. Петлюри в Празі¹⁰⁵.

Українська еміграція відгукнулася і на національну трагедію, що безпосередньо розпочалася з розкуркулення і примусової колек-

¹⁰² Národní archiv České republiky, f. «Ukrajinske muzeum v Praze» (NAČR). Kart. 1. Inv. № 3. Arch. 8.

¹⁰³ NAČR, f. «Ukrajinske muzeum v Praze». Kart. 2. Inv. № 11. Arch. 7.

¹⁰⁴ Недоля Д. Під прапором української державности (3 нагоди 10-літнього існування Комітету імені Симона Петлюри в Румунії) // Тризуб. 1937. Ч. 10. С. 20.

¹⁰⁵ Мацієвич К. На земській ниві // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926). Прага, 1930. С. 195-202.

тивізації, а закінчилася Голодомором 1932–1933 рр. У грудні 1928 р. українські емігранти у Франції та Чехословаччині ініціювали створення організації з допомоги голодуючим в Україні. Тоді ж у Парижі було створено Комітет допомоги голодуючим в Україні. Його очолив тогочасний міністр закордонних справ УНР в еміграції Олександр Шульгин, який листовно інформував про це відомих українських діячів, зокрема і К. Мацієвича¹⁰⁶. Впродовж місяця в країнах перебування еміграції почали створюватися подібні комітети. 5 січня 1929 р. в Празі було засновано Комітет допомоги голодним України, членом управи якого обрали і Кость Адриановича¹⁰⁷. На міжнародній арені ці комітети узгоджували свої дії. А коли голод вже лютував в радянській Україні, то завдяки зверненню К. Мацієвича до митрополита Української греко-католицької церкви Андрія Шептицького від 14 грудня 1932 р. про це дізналися на Західній Україні і згодом церква розгорнула акцію допомоги голодуючим в Україні¹⁰⁸.

К. Мацієвич належав також до Союзу українських журналістів і письменників на чужині (Прага), а з березня 1934 р. — до його управи (запасний член — кандидат)¹⁰⁹. Досвідчений видавець і редактор, він ініціював створення спеціалізованого видавництва «Кооперативний фонд ім. Василя Доманицького», яке б друкувало кооперативну літературу. Завдяки йому побачили світ два збірники статей. Перший був приурочений до 15-х роковин смерті відомого кооператора Василя Доманицького, другий під назвою «Українська сільськогосподарська кооперація» — до 10-ї річниці заснування Всеукраїнської сільськогосподарської спілки «Централ»¹¹⁰. Обидва містили статті вченого.

Політична діяльність в еміграції

К. Мацієвич і в еміграції займався політичною діяльністю. Ще перебуваючи на дипломатичній роботі на початку 20-х рр., він пропонував реорганізувати уряд і Державний Центр УНР на

¹⁰⁶ ЦДАГО. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 103. Арк. 53.

¹⁰⁷ NAČR, f. «Ukrajinske muzeum v Praze». Kart. 11. Inv. № 307. Arch. 1.

¹⁰⁸ Кіт В. Роль Української греко-католицької церкви в допомозі голодуючим в УРСР у 1932–1933 роках // Архіви України. 2008. № 5–6. С. 33–43.

¹⁰⁹ Союз Українських Журналістів і Письменників на Чужині // Тризуб. 1934. Ч. 17. С. 6.

¹¹⁰ Видавництво «Кооперативний фонд ім. Василя Доманицького» // Кооперативний Альманах. Подебради, 1925. Кн. III. С. 203.

нових засадах, про що свідчить його листування з С. Петлюрою щодо цього. До оновленого національного центру, на думку вченого, повинні були увійти представники різних політичних угруповань (від монархістів до соціалістів). Щодо уряду К. Мацієвич пропонував суттєво скоротити весь державний апарат, особисто С. Петлюрі очолити активну групу ДЦ УНР, до складу якої увійшли б 4–5 дорадників з питань фінансово-економічного, зовнішньополітичного, військового та внутрішньополітичного характеру. Кость Адрианович пропонував такі кандидатури: Микола Юнаків, Павло Чижевський або Євмен Лукасевич, Микола Василько, Андрій Яковлів або Ян Токаржевський-Карашевич, В'ячеслав Прокопович або Андрій Лівіцький¹¹¹. Деякими з цих порад Головний отаман скористався.

Опинившись в еміграції, урядовці та представники українських політичних партій, які підтримували Уряд УНР, здійснили низку заходів для збереження державницької традиції. Була створена структура, яка нагадувала державні інституції. За твердженням Президента УНР в екзилі Миколи Лівіцького, уряд УНР в еміграції у міжвоєнний період був підзвітний таємній організації під назвою Братство української державності (БУД) — «фактичне парламентарне тіло, яке існувало при Державному Центрі УНР» (ерзац-парламент). Організація з такою назвою була започаткована ще під час Української революції 1917–1921 рр. В Україні керівником БУД (інша назва — Спілка визволення України) був академік Сергій Єфремов, в еміграції — Борис Іваницький. Поза межами України БУД мало свою організаційну структуру. Її осередки діяли в Бухаресті, Варшаві, Каліші, Львові, Парижі, Подебрадах та Празі. Горизонтально вони між собою не взаємодіяли, а підпорядковувалися по вертикалі лише проводу. Періодично відбувалися з'їзди представників громад (у Відні, Карлсбаді, неодноразово в Празі), на яких звітували голова і члени Уряду УНР, змінювався (або залишався) його склад та визначалися головні напрямки діяльності. За свідченням М. Лівіцького, до складу БУД належало більше 100 осіб, зокрема Голова Директорії, члени уряду, керівни-

¹¹¹ Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри (1920–1923 рр.) / Упоряд., вступ. стаття та коментарі В. Власенка. Суми, 2009. С. 67, 71, 77, 81.

ки колишньої Армії УНР та визначні діячі уенерівської еміграції¹¹². Серед них — К. Мацієвич¹¹³.

ДЦ УНР в еміграції спирався у своїй діяльності на Українську радикально-демократичну партію (УРДП, колишня УПСФ), оскільки тривалий період часу в Україні та на момент виходу на еміграцію Уряду УНР більшість його членів склали представники цієї партії. В еміграції партія не тільки збереглася, але і виробила прилаштовану до нових умов організаційну структуру. Її головні осередки діяли в Австрії, Польщі та Чехословаччині. Закордонне бюро УРДП мало свої власні друковані видання — журнал «Трибуна України» (Варшава, 1923), збірник «Український вістник» (Прага–Подебради, 1925) та бюлетень «Закордонне бюро Української Радикально-Демократичної Партії. Бюлетень» (без місця видання, ймовірно, Прага, 1930–1935). У першому виданні було опубліковано дві статті К. Мацієвича¹¹⁴, другому — одна¹¹⁵, але редакція другого збірника за жовтень 1925 р. зазначила, що з технічних причин стаття (ймовірно, продовження статті, надрукованої у попередньому збірнику) вченого не була опублікована¹¹⁶, третьому — чотири¹¹⁷ (ймовірно, були ще редакційні й інші його статті, подані без підпису або підписані криптонімом М), а також тези його доповіді на партійній конференції¹¹⁸. Костянтин Адрианович належав до керів-

¹¹² Лівіцький М. А. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. Мюнхен — Філадельфія, 1984. С. 50–52.

¹¹³ Білоконь С. Справа «Спілки визволення України» й перспективи її дальшого вивчення. Додаток ч. 2. Лист Миколи Лівіцького до К. Туркала від 5 серпня 1975 р. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.s-bilokin.name/Terror/SpilkaVyzvolUkr/Appendix2.html> (дата звернення 09.01.2024)

¹¹⁴ Мацієвич К. Без догмату // Трибуна України. Варшава, 1923. Ч. 2–3. С. 3–10; Мацієвич К. Економічні завдання української еміграції // Трибуна України. 1923. Ч. 5–7. С. 14–20.

¹¹⁵ Мацієвич К. На аграрні теми // Український вістник. Прага–Подебради, 1925. 36. 1 (травень). С. 8–10.

¹¹⁶ Оголошення // Український вістник. 1925. 36. 2 (жовтень). С. 48.

¹¹⁷ Мацієвич К. На переломі // Закордонне бюро Української Радикально-Демократичної Партії. Бюлетень (ЗБ УРДП Б). 1930. Ч. 3. С. 2–5; Мацієвич К. На власні сили // ЗБ УРДП Б. 1933. Ч. 7. С. 1–4; Мацієвич К. Національна консолідація // ЗБ УРДП Б. 1934. Ч. 10. С. 1–6; Мацієвич К. В справі Всеукраїнського національного конгресу // ЗБ УРДП Б. 1935. Ч. 11–12. С. 4–9.

¹¹⁸ Доклад К.А. Мацієвича «Сучасне становище на Україні та на еміграції» // ЗБ УРДП Б. 1930. Ч. 4. С. 6–9.

ного складу Закордонного бюро УРДП, а у 1933–1936 рр. був його головою.

Свою публічну політичну діяльність УРДП здійснювала через легальну громадську організацію — Український республікансько-демократичний клуб (УРДК) в Празі, яку чеська влада визнала у грудні 1925 р. І хоча вона об'єднувала представників різних політичних середовищ, але керувалася і спрямовувалася радикал-демократи. К. Мацієвич був серед фундаторів клубу, а у 1928–1931 рр. — його керівником. УРДК влаштовував академії (урочисті засідання), присвячені національним, державним і релігійним святкам, відомим історичним подіям і постатям, а також товариські сходина. На цих заходах Кость Адрианович виголосив більше 10 доповідей, зокрема «Націоналізм С. Петлюри», «С. Чикаленко як тип українського хлібороба», «IV Універсал у світлі сучасності» та інші. Клуб підтримував заходи загальнонаціонального характеру, які влаштовувалися й іншими емігрантськими громадськими організаціями. Серед них — акції щодо позначення української національності у так званих «нансенівських» паспортах, проти терору в Україні і «судового процесу у справі СВУ», щодо об'єднання еміграції, запровадження системи самоподаткування емігрантів, захисту національних прав українців Східної Галичини, відзначення 30-літнього ювілею виникнення Револьюційної української партії та інші¹¹⁹. З метою працевлаштування своїх членів, випускників українських вищих шкіл і взагалі українців-емігрантів клуб відкрив бюро праці, яке у 1928–1935 рр. очолював К. Мацієвич¹²⁰.

Як один із провідних діячів ДЦ УНР в еміграції та провідників Закордонного бюро УРДП К. Мацієвич публікувався у друкованому органі Уряду УНР в еміграції тижневику «Тризуб», що виходив у 1925–1940 рр. в Парижі за редакцією однопартійця й голови уряду

¹¹⁹ Більш докладно про участь К. Мацієвича у діяльності УРДК див.: Власенко В. Український республікансько-демократичний клуб у Празі й Олександр Олесь // Сумська старовина. 2006. № XX. С. 129–135; Власенко В. Кость Мацієвич і Український республікансько-демократичний клуб у Празі // *Ridna Mowa* = Рідна мова. Варшава, 2007. № 7. С. 60–67;

¹²⁰ Власенко В. Кость Мацієвич на чолі Бюро праці Українського республікансько-демократичного клубу в Празі // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наук. записки Рівненського держ. гуманіт. ун-ту. Рівне, 2008. Вип. 12. С. 63–67.

В'ячеслава Прокоповича. На сторінках тижневику були опубліковані такі розлогі праці Костянтина Адриановича, як «Світлий пам'яті незабутнього Симона Петлюри», «Незалежність України та сучасна демократія», «Пам'яті М. Галушинського. Некролог», «Головні віхи економічної відбудови України», «Зверніть увагу (про проблему Української Господарчої Академії в Подєбрадах)», «Українська Наукова Асоціація (в Празі)», «Перед поворотом на Україну», «Симон Петлюра і сучасність», «Селянин із Гостивару», «І. К. Дука: Посмертна згадка (пам'яті підступно вбитого прем'єра Румунії Іона Дуки)», «Розподіл Росії», інтерв'ю зарубіжній пресі¹²¹, рецензії¹²² та інші матеріали.

Кость Адрианович був одним з ініціаторів об'єднаного руху в середовищі української еміграції, виступав за скликання загальної конференції еміграції. На першій конференції української еміграції, що відбулася 1929 р. в Празі, була створена Українська головна еміграційна рада (УГЕР). Очолив її О. Шульгін. Наступні конференції відбулися там же у 1932 та 1934 рр. К. Мацієвич — учасник всіх трьох форумів, був делегатом від ГДК української еміграції в Румунії, членом ревізійної комісії УГЕР, виголосив доповідь «Спільна акція по питаннях загальнонаціональних на міжнародному терені» (1929)¹²³ та брав участь у дебатах і написанні резолюції¹²⁴.

К. Мацієвич виступав також за спільні дії не тільки різних політичних партій і течій української еміграції, але і зі співвітчизниками із Західної України. У середині 1930-х рр. ці дві великі українські громади виступили з єдиною ідеєю — скликання Всеу-

¹²¹ Українська справа єсть справою міжнародною. Як дивиться на неї європейська преса. Інтерв'ю з бувшим українським міністром К. Мацієвичем // Тризуб. Париж, 1938. Ч. 1–2. С. 5–8.

¹²² Мацієвич К. З нашого недавнього минулого (рец. на кн. Є. Чикаленка «Спогади». 1861–1897 рр.) // Тризуб 1926. Ч. 20. С. 14–15.

¹²³ Учасник конференції. Перша конференція української еміграції // Тризуб. 1929. Ч. 29–30. С. 41, 44.

¹²⁴ Чорненький В. Друга конференція Головної Еміграційної Ради у Празі 22–24 вересня 1932 р. // Тризуб. 1932. Ч. 38. С. 14; Третя конференція Головної Еміграційної Ради (продовження) // Тризуб. 1934. Ч. 10. С. 6; Власенко В. З історії організованого життя української політичної еміграції в Румунії у 1929–1932 рр. (За матеріалами Центрального державного архіву Болгарії) // Пам'ятки: археографічний щорічник / УНДІАСД. Київ, 2010. Т. 11. С. 185–202.

країнського національного конгресу (ВНК). Лютнева 1934 р. конференція УРДП уповноважила Закордонне бюро партії взяти участь у ньому. Наприкінці грудня 1934 р. у Львові відбулася міжпартійна конференція, в якій взяли участь політичні партії від Західної України (Українське національно-демократичне об'єднання, Українська соціалістично-радикальна партія, Українська соціал-демократична партія, Українська народна обнова) та партії з Великої України (Українська радикально-демократична партія, Українська партія соціалістів-революціонерів, Українська соціал-демократична робітничка партія). УРДП представляв її лідер К. Мацієвич. Конференція схвалила рішення скликати ВНК. Були сформульовані мета і завдання Конгресу, визначено його склад, створено Підготовчий конгресовий комітет (ПКК), що складався з двох відділів: львівського і закордонного. Кость Адріанович взяв участь й у II Конференції ПКК, що відбулася 15–16 червня 1935 р., на якій домігся права УГЕР взяти участь у ВНК¹²⁵. З метою поширення інформації про ВНК, принципи його формування та напрямки роботи заходами закордонного ПКК було засновано неперіодичне видання «Вістник Українського Національного Конгресу», на сторінках якого публікувалися статті теоретичного характеру, документи і матеріали львівського та закордонного ПКК, звіти, інструкції тощо. Серед них — праця К. Мацієвича «Центральна ідея Конгресу»¹²⁶. Процес перемовин й узгодження позицій як окремих партій, так і обох відділів тривав ще декілька років, але конгрес так і не відбувся. Амбіції окремих політичних партій переважили доцільність проведення загальнонаціонального форуму¹²⁷.

К. Мацієвич не полишав громадсько-політичну активність і в роки Другої світової війни. Влітку 1941 р. при Культурно-науковому товаристві Українського Національного Об'єднання Протекто-

рату Чехії і Моравії були створені фахові комісії. Кость Адріанович долучився до роботи сільськогосподарської комісії. На її засіданнях виголосив доповідь «Завдання сільськогосподарської політики та її напрямні в перехідний період» та оприлюднив вступ до книги «Аграрна реформа в Україні»¹²⁸.

Восени 1941 р. К. Мацієвич виїхав до України. Жив у Києві. Увійшов до складу Української національної ради¹²⁹, але невдовзі повернувся до Праги, де 2 квітня 1942 р. помер. Похований на кладовищі в Подєбрадах. Урни з прахом Костя Мацієвича, Дмитра Антоновича, Олександра Вілінського та його дружини Валерії О'Коннор-Вілінської розміщені в Колумбарії викладачів УГА в Подєбрадах¹³⁰.

У 1942 р. за заповітом вченого грошові кошти, які залишилися після його смерті, склали основу Фондації імені К. Мацієвича. Виконавцями його волі були професори І. Феценко-Чопівський, В. Садовський, М. Добриловський та доктор В. Трепке. Кошти були передані УТГІ, який створив Комітет Фондації ім. К. Мацієвича. Він же виступив їх розпорядником. Була заснована іменна стипендія та проводилися конкурси на написання праць у галузі громадської агрономії й економії сільського господарства¹³¹. Фондація діяла до 1946 р.

Отже, своїм життям та наполегливою працею на ниві науки, освіти, дипломатії, громадсько-політичної діяльності Кость Адріанович Мацієвич довів, що належить до когорти провідних діячів українського національно-визвольного руху, Української революції 1917–1921 рр., політичної еміграції, борців за незалежність України.

¹²⁵ Стрілець В. В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець XIX століття — 1939 рік). Київ, 2002. С. 286–287.

¹²⁶ Мацієвич К. Центральна ідея Конгресу // Вістник Українського Національного Конгресу. Прага, 1936. Ч. 1. С. 3–5.

¹²⁷ Більш докладно про Всеукраїнський національний конгрес й участь в ньому К. Мацієвича див.: Власенко В. Українська еміграція в країнах Південно-Східної Європи і Всеукраїнський національний конгрес // Сумська старовина. 2017. № 1. С. 20–33.

¹²⁸ ЦДАВО. Ф. 3879. Оп. 2. Спр. 27. Арк. 4.

¹²⁹ Головка М. Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939–1945 рр. Київ, 2004. С. 414. Іншими джерелами факт перебування К. Мацієвича у складі УНРади в Києві не підтверджується.

¹³⁰ Матяш І., Власенко В. Колумбарії Української господарської академії в Подєбрадах // Місця пам'яті української дипломатії: енциклопедичний довідник / Упоряд. та заг. ред. І. Матяш. Київ: Горобець, 2022. С. 622–632.

¹³¹ ЦДАВО. Ф. 3892. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1–6.